

Borbe na sremskom frontu posljednje ratne zime 1944/1945. godine

Boravak u Zemunu i pripreme za odlazak na sremski front

Poslije oslobođenja Beograda 13. proleterska brigada »Rade Končar« ostala je čitav mjesec u Zemunu kao posadna jedinica. Daleko od fronta u Sremu ona je u miru vršila garnizonsku službu, pružala pomoć organima nove narodne vlasti i vojno-pozadinskim organima na obezbjeđenju raznih objekata i zavodu reda, odmarala se, sređivala, popunjavala i pripremala za predstojeće borbe. Bila je smještena u tri kasarne a dijelom i u Franstalu - dijelu Zemuna gdje su ranije živjeli domaći Nijemci koji su kao saradnici okupatora pobjegli ispred jedinica NOVJ, a njihovi stanovi i zgrade ostali prazni.

Početkom novembra, brigada je popunjena novim borcima mobilisanim na području Srbije tako daje njeno brojno stanje naraslo na oko 3.000 boraca. Od njih samo jedna petina bili su stari borci koji su iz Žumberka i Korduna prije godinu dana krenuli u sastav 1. proleterske divizije. No, i pored toga ona je i po nazivu i po duhu ostala 13. proleterska brigada »Rade Končar«. Pored popune novim borcima ona je u prvoj polovini novembra, kao i neke druge jedinice 1. armijske grupe NOVJ, dobila i novo streljačko naoružanje dobijeno od Sovjetskog Saveza. Bile su to puške, puškomitraljezi, mitraljezi »maksim«, automati, protivtenkovske puške, protivavionski mitraljezi, minobacači 50 i 82 mm i topovi 45 mm sa pripadajućom municijom. Staro naoružanje predato je dijelom 8. crnogorskoj brigadi a dijelom u korpusno slagalište.

Popunom novim borcima i dobijanjem novog naoružanja stvoreni su uslovi da se u brigadi izvrše i izvjesne organizacione i formacijske promjene koje su odgovarale zahtjevima formacije savremenih vojnih jedinica i borbenih dejstava. Prema naređenju štaba 1. proleterske divizije od 11. novembra, trebalo je preformirati četu za vezu na taj način što bi pored komande četa imala radio-vod, dva telefonska voda i vod pri štabu brigade.¹ Dva dana kasnije štab divizije naredio je da se u brigadi formira prateći bataljon koji će u svom sastavu imati protivkolsku (protivtenkovsku) bateriju od šest topova 45 mm, bateriju od 5-6 minobacača 82 mm i protivavionsku četvu od šest protivavionskih mitraljeza 14,5 mm, zatim da se u svakom bataljonu formiraju po tri streljačke i jedna prateća četa i u svakoj streljačkoj četvi tri streljačka voda i jedan vod minobacača od 50 mm. Prateće čete u bataljonima trebalo je da imaju vod minobacača od 3 minobacača 82 mm, mitraljeski vod od 3-4 mitraljeza »maksim« i protivtenkovsko odjeljenje od 1-2 protivtenkovske puške. Pored toga, svaka streljačka četa trebalo je da dobije po jednu protivtenkovsku pušku. Formiranje jedinica po ovom naređenju trebalo je završiti do mraka 14. novembra.²

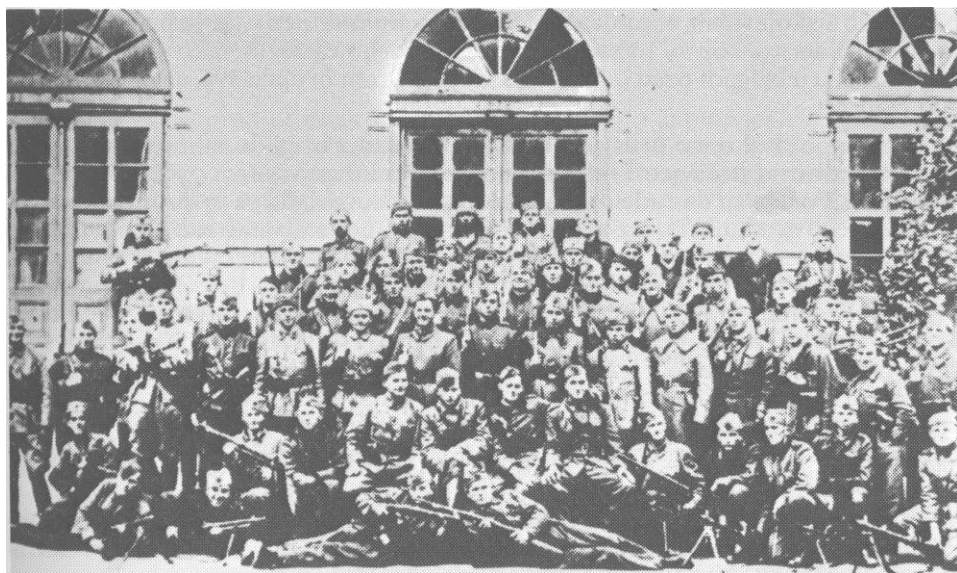
1 Arhiv VII, k. 712A, br. reg. 34-2.

2 Arhiv VII, k. 714, br. reg. 20/1-3: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 13. XI1944. potčinjenim jedinicama.

Nakon izvršenih organizacionih promjena, formacija brigade sredinom novembra izgledala je ovako: štab, četa za vezu, inženjerska četa, omladinska četa, izviđački vod, sanitet, intendantura, pet streljačkih i prateći bataljon. Na zahtjev predstavnika Crvene armije iz sastava 2. proleterskog bataljona izašla je Ruska četa i predata u njihovu nadležnost.

Pored ostalih u brigadi su izvršene i značajne kadrovske promjene, naročito u nižim jedinicama a izvjestan broj kadrova dat je i za druge jedinice, vojno-pozadinske organe i OZN-u. Komandant brigade Milan Žeželj postavljen je za komandanta tada formirane Gardijske brigade, a komandant brigade je postao dotadašnji zamjenik komandanta Marko Rapo. Za zamjenika komandanta imenovan je Rade Milanović. Politički komesar je i dalje ostao Ivan Denac, a za njegovog pomoćnika je došao Vjerko Vukonić. Za obavještajnog oficira postavljen je Milan Gutić, za referenta za vezu Danilo Sekulić a imenovan je i oficir OZN-e (Odeljenje za zaštitu naroda) Franjo Višinger. U to vrijeme, komandanti i politički komesari bataljona bili su: Prvog - Dinko Glažar i Ivan Mušnjak, Drugog - Branko Kresojević i Dragan Vujić Spaho, Trećeg - Boško Žigić i Stevo Kovačević, Četvrtog - Nikola Damjanović i Adam Vitjuk, Petog - Jure Blažević i Vito Štefančić i Pratećeg - Pero Milinović i Alojz Brežnjak. Osmog novembra brigada se oprostila od starog komandanta i tom prilikom postrojenim borcima kraćim govorima obratili su se stari i novi komandanti. Tih dana je za komandanta 1. jugoslavenske brigade NOVJ, formirane u SSSR-u, upućen Stjepan Mikšić, a za partijsko-politički rad u Beogradu Josip Mišković, dok je umjesto njega za sekretara brigadnog komiteta SKOJ-a došao Milan Koje.

Boravak u Zemu, pored garnizonske službe i drugih zadataka koje su jedinice izvršavale, iskorišćen je za intenzivnu vojno-političku obuku tim prije što se radilo o velikom broju novih boraca i što je trebalo upoznati i ovladati novim ruskim naoružanjem. Obuka se izvodila po planu i tu nije bilo nekih problema. Jedino malo više pažnje trebalo je obratiti na obuku minobacačima, topovima

*Treća četa 1. bataljona 13. proleterske u Zemu, novembra 1944.
(Iz zbirke Muzeja revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu)*

i protivivavionskim mitraljezima, kao i političkoj obuci radi upoznavanja novih boraca s dotadašnjim tekovinama i ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Svakog dana ustajalo se u 6 sati, do 6.30 izvođena je fiskultura, od 6.30 do 7 umivanje, od 7 do 8 doručak, od 8 do 12 vojna obuka po rasporedu, od 12 do 14 ručak i odmor, od 14 do 17 politička nastava od 17 do 20 večera, kulturno-prosvjetni rad i odmor i u 20 sati spavanje. U toku 19, 20. i 21. novembra brigada je po bataljonima izvršila bojevo gađanje iz svih vrsta naroužanja osim automata. Municija se štedila pa je iz svakog oružja ispaljen po jedan metak, mina ili granata. Štab brigade je bio zadovoljan postignutim rezultatima.³

Radi rješavanja raznih pitanja u vezi s obukom, stvaranjem i učvršćenjem moralno-političkog jedinstva i otklanjanja raznih drugih problema održano je više četnih i bataljonskih konferencija s borcima, kao i sastanaka štabova bataljona s komandama četa, te štaba brigade sa štabovima bataljona. Posebna pažnja poklanjana je budnosti jer je među mobilisanim bilo i pojedinaca neprijateljski raspoloženih prema NOB-i. To potvrđuje i podatak daje iz brigade u vremenu između 25. oktobra i 24. novembra dezertirao 31 novombolisani pojedinac. Briga za borce ogledala se i kroz organizovanu ishranu i nastojanje da se snabdiju sa što boljom odjećom i obućom, a da bi se sačuvali od raznih oboljenja svakodnevno su preduzimane odgovarajuće sanitetske mjere naročito u pogledu lične higijene i održavanja čistoće u zgradama i prostorijama u kojima su boravili borci.

Jednomjesečni boravak u Zemunu iskorišćen je i za intenzivan rad partijskih i skojevskih organizacija. Održavani su sastanci partijskih ćelija po četama i štabovima, zatim sastanci bataljonskih partijskih biroa, kao i sastanci aktiva SKOJ-a po četama i bataljonskih komiteta SKOJ-a po bataljonima. Partijske i skojevske organizacije mobilizirale su svoje članove za što bolje i dosljednije izvršavanje svih zadataka koji su stajali pred brigadom - počev od postizanja uspjeha u vojnoj i političkoj obuci, u učvršćenju svjesne discipline, stvaranju moralno-političkog jedinstva jedinica, ratnog drugarstva između starih i novih boraca, razvijanju mržnje prema neprijatelju, stvaranju i razvijanju bratstva i jedinstva između pripadnika raznih nacija i razvijanje i čuvanje svijetlih, borbenih i proleterskih tradicija brigade. Uz sve to nije zapostavljen ni rad na omasovljenju partijskih i skojevskih organizacija. U tom vremenu u Partiju je primlejno oko 60 novih članova, koji su to kroz dotadašnju borbu zaslužili, tako daje partijska organizacija u brigadi pred odlazak na front u Srem brojala 394, a skojevska oko 400 članova.

Oživio je i kulturno-prosvjetni rad u jedinicama brigade. Obnovljeni su i aktivirani kulturno-prosvjetni odbori kao nosioci i organizatori ovog rada po bataljonima. Počele su da rade diletanske grupe i horovi, da se pripremaju priredbe za borce i građane. Po kasarnama organizovano je pisanje zidnih novina. Vršene su pripreme da se nastavi izdavanje lista »XIII proleterska«, organa štaba brigade. Četvrti proleterski bataljon nastavio je da izdaje list »Jedinstvo«, a 5. proleterski bataljon »Bataljonski list«. Istovremeno, 1. proleterski bataljon vršio je pripreme za izdavanje lista »Heroj«, 2. proleterski bataljon za nastavak izlaska lista »Napred naši«, 3. proleterski bataljon »Mladog proletera« i Prateći bataljon »Artiljerca«. Pored toga i neke čete su izdavale svoje džepne novine. Posebna pažnja poklonjena je opismenjavanju nepismenih kojih je bio veliki broj među novomobilisanim borcima. Na tom zadatku najviše su se angažovale organizacije SKOJ-a.

U brigadi je na svečan način obilježana i 27 godišnjica velike Oktobarske socijalističke revolucije. Uoči 7. novembra u svim jedinicama održana su predavanja o velikom oktobru, Sovjetskom Savezu i ulozi Crvene armije u drugom svjet-

³ Arhiv VII, k. 727, br. reg. 30-1/2: Izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 23. XI 1944. štabu 1. proleterske divizije.

skom ratu. Na sam dan godišnjice komandant je izvršio smotru brigade, a zatim je ona prodefilovala kroz Zemun. Delegacija brigade učestvovala je u radu Prvog kongresa Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Srbije koji je počeo 16. novembra u Beogradu.

Komandant 13. proleterske major Marko Rapo podnosi izvještaj komandantu 1. proleterske divizije Vasi Jovanoviću. Sremski front, decembra 1944. U prvom planu: Goša Mirković, sa-nitetski referent brigade. (Iz albuma Goše Mirković)

Neposredno pred odlazak na sremski front stiglo je obavještenje da je Odlukom Predsjedništva AVNOJ-a, od 15. novembra 1944. na prijedlog vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, »za naročite zaslugе u borbama za oslobođenje Beograda« 13. proleterska brigada odlikovana Ordenom partizanske zvijezde I reda.⁴ Bilo je to novo veliko priznanje svim borcima, starješinama i jedinicama u cjelini za dotadašnje uspjehe u borbama, a posebno u beogradskoj operaciji. Odlikovanje je u brigadi doživljeno ne samo kao priznanje već prije svega kao velika obaveza da će i u buduće disciplinovano i samoprijegorno izvršavati sve postavljene zadatke do konačnog oslobođenja zemlje. U tom vremenu i izvjestan broj boraca i starješina za zasluęe stečene u ratu odlikovan je Ordenom partizanske zvijezde, Ordenom za hrabrost i Medaljom za hrabrost. Bila su to prva odlikovanja pojedinaca u brigadi. Četrnaestog novembra na svečan način, u prisustvu komandanta i političkog komesara brigade i njihovih zamjenika, komandant 1. proleterske divizije Vaso Jovanović uručio im je odlikovanja u krugu kasarne u kojoj je bio smješten 2. proleterski bataljon. Tom prilikom, odlikovanima kraćim govorom obratio se komandant divizije i čestitao im odlikovanja.

Nešto kasnije, na prijedlog vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, Odlukom Predsjedništva AVNOJ-a od 6. decembra

4 Zbornik, tom II, str. 537: Bilten Vrhovnog štaba NOV i POJ, novembar - decembar 1944. godine.

1944.⁵ odlikovani su Ordenom narodnog heroja Marijan Badel⁶ i Dušan Pečić.⁷ Bili su to prvi borci koji su se borili u redovima 13. proleterske brigade odlikovani Ordenom narodnog heroja. Mjesec dana kasnije, 12. januara 1945. godine,⁸ Ordenom narodnog heroja odlikovan je i Milan Žeželj, tada komandant Gardijske brigade.

Na osnovu naredenja štaba 1. proleterske divizije od 4. novembra 1944,⁹ štab brigade je za vrijeme boravka u Zemunu organizovao i izradu brigadne crvene proleterske zastave i crvenih proleterskih zastava za bataljone. Kako je bilo i naredeno zastave su u potpunosti bile izrađene po uzoru na zastave 1. proleterske brigade - brigadne i bataljonske, koje je ona do tada imala. Crvena proleterska zastava imala je u gornjem uglu do koplja srp i čekić, a u sredini polja petokraku zvijezdu sa natpisom »Trinaesta proleterska narodnooslobodilačka udarna brigada »Rade Končar«. Pored crvene proleterske zastave za brigadu, istovremeno je izrađena istih dimenzija državna zastava Demokratske Federativne Jugoslavije (plavo-bijelo-crvena trobojka s crvenom petokrakom zvijezdom na bijelom polju). Brigada, prema naredbi, bila je obavezna da u svim prilikama pored crvene proleterske nosi i državnu zastavu, dok su bataljoni bili obavezni da nose samo svoje vojne crvene zastave.¹⁰ Kao i sve jedinice NOVJ, tako i za 13. proletersku brigadu, zastava je predstavljala veliku obavezu i posebnu čast, a nosio ju je i čuvao najbolji borac.

Boravak u Zemunu ispunjen neprekidanim radom brzo je prošao. Vrijeme od mjesec dana iskorišćeno je na najbolji mogući način da se jedinice odmore, srede, popune, preoružaju i osposobe za naredne borbe, zahvaljujući samoprijegornom zalaganju u radu čitavog boračkog sastava i jedinica u cjelini. U mirnodopskom uslovia za sve to bilo bi potrebno nekoliko mjeseci sistematskog i organizovanog rada. Pored toga posebno treba istaći njeno moralno-političko jedinstvo, svjesnu disciplinu, visok borbeni moral njenih boraca i starješina i rješenoš da odlučno nastave borbe u Sremu ili u bilo kom još neoslobođenom dijelu zemlje.

5 Zbornik, tom II, str. 534.

6 Marijan Badel rođen je 3. VII 1920. u Koprivnici u imućnoj trgovačkoj porodici. Nakon završene gimnazije upisao se u Trgovačku akademiju u Zagrebu i opredijelio za napredni omladinski pokret. Poslije aprilskog rata na poziv KPJ uključuje se u rad na pripremama oružanog ustanka izvršavajući razne partijske zadatke. Tih dana je primljen i za člana KPJ. Po zadatku partije u decembru 1941. odlazi na politički rad u Hrvatsko primorje, a ubrzo postaje i partizanski borac u Gorskog kotaru, da bi u novembru 1942. stupio u 13. proletersku brigadu »Rade Končar«. Istakao se kao odličan puškomitraljezac i postao rukovodilac SKOJ-a u jednom bataljONU. U toku rata bio je politički komesar Turopoljsko-posavskog odreda, Operativnog štaba za Zumberak i Pokuplje i brigade »Franjo Oguinac Seljo« i na toj dužnosti poginuo je kao pravi heroj 22. VI 1944. kod Svete Jane.

7 Dušan Pečić, rođen 23. VI 1921. u Mededaku kod Vojnića u siromašnoj seljačkoj porodici. U Vranju je učio za trgovačkog pomoćnika i završio malu maturu. Na poziv KPJ među prvima se uključuje u pripreme oružanog ustanka na Kordunu i u novembru 1941. postaje član KPJ. Već u prvim ustaničkim akcijama ističe se kao izvanredno hrabar i snalažljiv borac i postaje politički komesar partizanskog odreda »Brdo« a zatim i čete. Radi uspostavljanja prekinute veze Glavni štab Hrvatske januara 1942. upućuje ga po specijalnom zadatku u Vrhovni štab koga pronalazi u Foči i Vrhovnom komandantu uručuje poštu CK KPH i GSH, a zatim se vraća u GSH koji se tada nalazio u Korenici, prevalivši pješice oko 1.500 km i pored mnogobrojnih opasnosti, probijajući se gotovo kroz neprijateljske redove. U 13. proleterskoj brigadi bio je politički komesar i komandant bataljona i zamjenik komandanta brigade, zatim načelnik štaba Zumberačko-pokupskog operativnog područja i štaba 34. divizije, te komandant 12. udarne slavonske divizije. Pored velikog junaštva, odlikovao se razvijenim smislom za procjenjivanje situacije, donošenjem smjelih odluka i uspješnim komandovanjem. Više puta je ranjavan. Poslije rata nalazio se na visokim i odgovornim dužnostima u JNA. Penzionisan je u činu general-pukovnika. Aktivan je društveno-politički radnik.

8 Zbornik, tom II, str. 627.

9 Arhiv VII, k. 714, br. reg. 14/1-3.

10 Brigade NOVJ koje nijesu bile proleterske obavezno su imale jugoslovensku zastavu s petokrakom zvijezdom na bijelom polju. Bataljoni ovih brigada nijesu imali svojih zastava. U početku dok još nije stvorena NOVJ, jedinice su nosile i nacionalne zastave, a u krajevima s mješanim stanovništvom kao npr. u Lici s jedne strane hrvatsku, a s druge srpsku trobojku.

Dok se 13. proleterska brigada zadržavala u Zemunu, a ostale jedinice 1. proleterske divizije u Beogradu, 1. proleterski i 12. korpus, objedinjeni pod komandom štaba 1. proleterskog korpusa, i 19. pješadijska divizija Crvene armije, oslobodili su gotovo čitav Srem i potisli njemačke okupatorske i ustaško-domobranske snage do takozvane »crvene linije« odbrane Ilok - Erdevik - Martinci na kojoj ih je neprijatelj zaustavio. Bili su to dijelovi raznih jedinica koje su učestvovali u borbama za Beograd i Zemun, a zatim objedinjene pod komandom štaba njemačkog 68. armijskog korpusa, koji je prebačen sjeverno od Drave, a komandu nad jedinicama u Sremu preuzeo je 12. novembra štab korpusne grupe »Kibler«.¹¹

Oslobođenjem Banata, Bačke, Makedonije, Kosova i gotovo cijele Srbije, Crne Gore i Dalmacije, vojno-politička situacija na jugoslovenskom ratištu krajem novembra i početkom decembra 1944. veoma se izmjenila. Oslobođenjem velikog dijela Jugoslavije gdje je uspostavljena nova narodna vlast, glavnina NOVJ stvorila je stabilnu i prostranu stratejsku pozadinu na koju se mogla osloniti u daljem vođenju rata. Osim toga, u to vrijeme, naslonjen na lijevo krilo Crvene armije u Podunavlju, a najugu preko Jadrana povezan sa frontom zapadnih saveznika u Italiji, front preko naše zemlje postao je sastavni dio opšteg stratejskog fronta saveznika protiv fašističke Njemačke u Evropi koji je držala NOVJ. Sa svim tim bitno su se izmijenili i uslovi za dalje vođenje rata u našoj zemlji.

Poslije jednomjesečnog boravka u Beogradu i Zemunu, 1. proletersku diviziju štab 1. proleterskog korpusa uputio je na front u Srem sa zadatkom da na dijelu fronta istočno od Iloka smijeni 6. ličku proletersku diviziju kako bi ovu povukao u Beograd radi odmora, popune i prenaoružanja sovjetskim naoružanjem. Ubrzo iza 1. proleterske, štab korpusa, takođe iz Beograda, uputio je na front u Srem i 5. udarnu diviziju čime je ojačao postojeće snage na frontu radi namjeravanih ofanzivnih dejstava: prodora prema Vinkovcima i spajanja s jedinicama 6. slavonskog korpusa NOVJ.

Štab 1. proleterske divizije 21. novembra izdao je naređenje potčinjenim jedinicama za prebacivanje na front u Sremu opštim pravcem Beograd - Sremski Karlovci - Ilok, odredio marševski poredak, dnevne marš-rute i zadatke jedinica na maršu. Početak marša određen je 23. novembra u 6 sati a završetak 26. novembra. Planom bilo je predviđeno da divizija maršuje u dva dijela: prvog dana da na marš krenu 8. crnogorska, Italijanska i artiljerijska brigada,¹² a drugog dana 1, 3. i 13. proleterska brigada i prištapske jedinice štaba divizije.¹³

Vrijeme od prijema naređenja za marš do njegovog početka 13. proleterska brigada iskoristila je za posljednje pripreme. Bataljoni su dan uoči početka marša prije podne izvršili smotre jedinica na kojima je pregledano naoružanje i druga oprema, dok su poslije podne održane četne i bataljonske konferencije na kojima su izvršene i političke pripreme za marš i odlazak na front u Srem, pri čemu je posebno ukazano na potrebu održavanja marševske discipline. Kako je bilo i planirano, 13. proleterska brigada u 6 sati 24. novembra ujutro krenula je na marš i predveče stigla u Indiju gdje je prenoćila. Slijedećeg dana marš je nastavljen do Petrovaradina da bi trećeg dana marša, 26. novembra oko 18 sati stigla u Neštin. Ukupna dužina marša iznosila je oko 110 kilometara i borci su ga dobro izdržali.

11 Zbornik, tom XII, knj. 4, str. 1028: Izvod iz Ratnog dnevnika Komande Grupe armija »F« za period od 1. VII do 31. XII 1944, str. 735-743: Borbeni izvještaj korpusne grupe »Kibler« za period od 12. XI do 12. XII 1944. godine.

12 U sastavu 1. proleterske divizije italijanska brigada »Italija« je formirana 28. oktobra 1944. od italijanskih bataljona »Garibaldi« iz sastava 1. proleterske brigade i bataljona »Mateoti« iz sastava 3. krajiške proleterske brigade, dok je Artiljerijska brigada formirana 21. novembra 1944. godine.

13 Zbornik, tom I, knj. 10, str. 208-210: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 21. XI 1944. potčinjenim jedinicama.

Brigadni sanitet 13. proleterske u Ilači, januara 1945. Stoje slijeva: Ivka Hotko, Marija Fajfer, Anka Kamauli, Anka ..., Anka Stanišić, Ljubica Škrtić, Savka Mraović, Vera Vunetić, Draginja ..., Ljubica Silobot. Sjede slijeva: Marica Balent, Goša Mirković brigadni referent, Vida Banjac. Leze slijeva: Bosa Mikulić, Dragica Cvetko i Ankica Bubić. (Snimio: Nikola Bibić)

Noću između 26. i 27. novembra, po naređenju štaba divizije, brigada je smijenila 2. brigadu 6. proleterske divizije na položaju između Neština i Iloka, gdje su se nalazile njemačke snage, i sa tri bataljona posjela položaj za odbranu na liniji Dunav - Plandište (k. 133) - Lišćak - Klakoč - k. 262. sjeverozapadno od Vizića. Ostala dva bataljona posjela su drugu liniju odbrane u rejonu Neština i južno od njega. Slijedeće noći, 8. crnogorska brigada je smijenila 1. brigadu 6. proleterske divizije na položaju od Vizića pa na jug do kote 144. Time su ove dvije brigade obrazovale prvu liniju odbrane 1. proleterske divizije. Postavljanjem 3. proleterske brigade u rejon Suseka i Italijanske brigade u rejon Lug - Divoš obrazovana je druga linija odbrane, dok je 1. proleterska brigada zadržana u Banoštoru u ulozi divizijske rezerve. Artiljerijska brigada, teški i protivavionski divizion postavljeni su na vatrene položaje u rejonu Susek - Neštin - Lug. Na taj način, 1. proleterska divizija zatvorila je pravac koji desnom obalom Dunava od Iloka vodi ka Sremskoj Kamenici i Petovaradinu.¹⁴

Našavši se zajedno s 8. crnogorskom brigadom na prvoj liniji odbrane divizije i to na njenom težištu, 13. proleterska brigada po naređenju štaba divizije, odmah je počela da utvrđuje položaj odnosno da ga za 100-800 metara, kopanjem novih rovova noću pomjera bliže neprijatelju i da preduzima izviđačke akcije kako bi došla do podataka o neprijatelju ispred sebe, odnosno u rejonu Iloka. Pored toga što je minobacačkom i artiljerijskom vatrom tukao položaje brigade, od koje je imala manje gubitke u mrtvim i ranjenim, neprijatelj je vršio i ispade manjim snagama jednom u pravcu kote 262, a drugi put prema koti 188 ali je oba puta bio odbijen.

14 Zbornik, tom I, knj. 10, str. 259-263: Izvještaj štaba 1. proleterske divizije od 30. XI 1944. štabu 1. proleterskog korpusa.

Polazeći od toga da su na snage Crvene armije i NOVJ oslobođile Bačku i Baranju i izbile na lijevu obalu Drave u njenom donjem toku i da je 28. divizija NOVJ forsirala Drinu i zauzela Janju i Bijeljenu čime je front u Sremu obuhvaćen sa sjevera i juga, ostao isturen na istok, Vrhovni štab NOV i POJ ojačao je 1. proleterski korpus 11. divizijom i naredio mu da početkom decembra »probije i uništi neprijateljsku odbranu u Sremu i izbije na liniju: Šamac - Vinkovci - Osijek, spoji se sa jedinicama VI korpusa i produži dalje širiranje prema Zagrebu«, kako je taj zadatak formulisao štab 1. proleterskog korpusa u zapovjesti od 1. decembra potčinjenim jedinicama.¹⁵ Za izvršenje ovog zadatka angažovane su 1. proleterska, 11. i 21. divizija i 1. konjička brigada u prvoj liniji i 5. udarna divizija u rezervi, s tim što je na desnom krilu korpusnog borbenog poretka uz Dunav prema Vukovaru i Osijeku trebalo da prodire jedna divizija Crvene armije a na lijevom prema Brčkom 28. divizija NOVJ.

Štab 1. proleterskog korpusa imao je podatke da se na frontu u Sremu između Dunava i Save nalazi »glavnina 264. njemačke divizije¹⁶ i dijelovi 118. divizije«, zatim »dva puka domobrana i dva bataljona ustaša.« Međutim, pod komandom štaba korpusne grupe »Kibler« na frontu između Dunava i Save u to vrijeme se nalazila 118. lovačka divizija (bez 738. puka i štabovi 1. i 3. bataljona 750 puka) sa ojačanjima (po jedan bataljon od 891, 892. i 893. puka), štab divizije za specijalnu upotrebu »Stefan« sa 2. i 18. policijskim pukom i 606. puk za osiguranje.¹⁷

Pomenutim naredjenjem štaba 1. proleterskog korpusa, 1. proleterska divizija dobila je zadatak da razbije neprijateljsku odbranu na dijelu fronta Klisina (oko 4 km j/i od Iloka) - Gornje lice (3 km s/i od Erdevika) zauzme Šid i Tovarnik, a zatim goni neprijatelja opštim pravcem: Tovarnik - Ilača - Čakovci - Berak - Svinjarevci - Stari Jankovci - Cerić - Nuštar radi obuhvata Vinkovaca sa sjevera i sjeverozapada. Prva proleterska divizija nalazila se na desnom krilu borbenog poretka korpusa, desno od nje uz Dunav napadala su manji dijelovi Crvene armije a lijevo 11. divizija. Početak napada određen je za 3. decembar u 8 sati kada je trebalo da počne artiljerijska priprema napada, a juriš u 10 sati. Vrijeme završetka ove korpusne napadne operacije, čija je dubina iznosila preko 50 kilometara, nije bilo predviđeno pomenutom korpusnom zapovješću.

Na osnovu dobijenog zadatka, štab 1. proleterske divizije 2. decembra napisao je zapovijest kojom je naredio 13. proleterskoj brigadi da, kao desna napadna kolona, razbije odbranu neprijatelja na dijelu fronta između Klisine i kote 216, a zatim da energično nastupa na zapad prema Tovarniku i zajedno s 3. proleterskom brigadom zauzme ovo mjesto. Južno od nje na dijelu fronta od kote 216 (isklj.) do Progona (zapadno od Vizića) dobila je zadatak da napada 3. krajiška proleterska brigada, takođe, prema Tovarniku, a još južnije na lijevom krilu divizije 8. crnogorska brigada prema Šidu, dok je 1. proleterska brigada obrazovala divizijsku rezervu u rejonu sela Sinkerek, pozadi 13. proleterske brigade.¹⁸

U borbenom poretku 1. proleterske divizije za predstojeći napad južno od Iloka, 13. proleterska brigada našla se na njenom desnom krilu i to na pravcu glavnog udara. Širina njenog fronta napada iznosila je oko 2 kilometra, a dubina zadatka oko 22 kilometra, mjereno do Tovarnika. Podržavana je vatrom dijela divizijske artiljerije. Za predstojeći napad brigadi nije bilo potrebno da vrši neka veća pomjeranja jedinica jer se već sa 2. i 3. proleterskim bataljonom nalazila na dijelu fronta odakle je trebalo da krene u napad. Noću uoči 2. decembra, 1. proleterski bataljon, kod Plandišta na desnoj obali Dunava smijenili su neke jedi-

15 Arhiv VII, k. 866, br. reg. 8/2.

16 Podatak o glavnini 264. divizije netačan je jer su glavninu te divizije razbile i uništene jedinice 8. korpusa NOVJ, krajem novembra i početkom decembra 1944. godine u knjskoj operaciji.

17 Zbornik, tom XII, knj. 4, str. 727-729: Telegram njemačkog komandanta Jugoistoka od 4. XII 1944. Vrhovnoj komandi oružane sile njemačkog Rajha o formaciji potčinjenih jedinica.

18 Zbornik, tom I, knj. 10, str. 341-345: Zapovijest štaba 1. proleterske divizije od 2. XII 1944. potčinjenim jedinicama. U zapovijesti se ne spominje Italijanska brigada, ali se iz drugih dokumenata vidi da je ona nastupala iza 8. crnogorske brigade.

nice Crvene armije, i u toku dana prebacio se u rejon Sinkereka, gdje se nalazio i prateći bataljon, pozadi 3. proleterskog bataljona. U toku toga dana završene su i ostale pripreme za napad i brigada je slijedećeg dana bila spremna da krene u napad na neprijatelja koji je na svom dijelu fronta iskopao rovove za stojeći i klečeći stav, sa drveno-zemljanim bunkerima ispred kojih je na pojedinim dijelovima postavio protivpješadijska minska polja i žičane prepreke.

Poslije artiljerijske pripreme koja je trajala od 9 do 10 sati 3. decembra, jedinice 1. proleterskog korpusa krenule su u napad riješene da razbiju neprijatelja u Sremu i prodru do Osijeka i Vinkovaca. Na desnom krilu, ne samo divizijskog već i korpusnog borbenog poretka, 13. proleterska brigada napadala je sa 2. i 3. proleterskim bataljonom u prvom ešelonu uz podršku dijelova pratećeg bataljona.

*Štab 13. proleterske sa štabovima bataljona na sremskom frontu, februara 1945.
(Iz zbirke Muzeja revolucije naroda Hrvatske u Zagrebu)*

Potpomognut manjim dijelovima Crvene armije, 2. proleterski bataljon je u toku dana zauzeo dobro utvrđeno Radoško brdo, dok napad 3. proleterskog bataljona na kotu 228 nije uspio zbog jakog otpora i bočnog dejstva neprijatelja s kose Čukovac. Zbog toga je štab brigade u toku noći u napad na kotu 228 uveo i 1. proleterski bataljon koji je poslije ogorčene borbe uspio daju zauzme ujutro 4. decembra. Pošto je time na tom pravcu probijena neprijateljeva »crvena linija« odbrane, brigada je u toku dana nastavila da potiskuje neprijatelja na zapad i do kraja dana izbije na cestu Ilok - Ljuba na dijelu od Velikog brda (k. 203) do raskrsnice za Šid i Ljubu (k. 207), gdje se zadržala u toku noći.

Ujutro 5. decembra, brigada je nastavila nastupanje prema Tovarniku bez dodira s neprijateljem koji je u toku noći napustio sela Molovin, Sot i Bapsku i povukao se ka Tovarniku i Lovašu gdje se nalazila nova unaprijed pripremljena linija za odbranu koja se protezala od Opatovca, preko Lovaša, Tovarnika, Sida i Adaševaca do Bosuta, kojoj su Nijemci dali naziv »Nibelunška linija«. Za ovu liniju odbrane je njemački komandant Jugoistoka 5. decembra u 17,35 sati depešom naredio korpusnoj grupi »Kibler« da se »bezuslovno mora održati« i da »povlačenje na »zelenu« liniju ne dolazi u pitanje».¹⁹

¹⁹ Zbornik, tom XII, knj. 4, str. 1092: Izvod iz Ratnog dnevnika Komande Grupe armije »F« za period od 1. VII do 31. VII 1944. godine.

Jasno da brigada nije znala za namjere i zadatka njemačke Korpusne grupe »Kibler«, a i da je znala ne bi ga respektovala. Ona se nastupajući na zapad u rejonu Pavlovca, kod kote 136, oko 2 kilometra sjeveroistočno od Tovarnika i na cesti Tovarnik - Lovaš sukobila s dijelovima neprijatelja i odbacila ih u Tovarnik. Na cesti sjeverno od Tovarnika zaplijenila je 3 kamiona i 10 kola s konjskim zapregama. Obezbjedujući se od Lovaša, ona je u toku noći uoči 6. decembra 2. proleterskim bataljonom sa sjevera i 1. proleterskim bataljonom sa zapada napala Tovarnik gdje su se nalazili dijelovi 118. lovačke divizije. Pošto je izostao očekivani napad 3. krajiške proleterske brigade s juga i istoka, neprijatelj je uspio da odbije napad bataljona 13. proleterske brigade nakon čega su ovi čitav dan ostali na položajima kod Tovarnika. Tokom dana neprijatelj je vršio ispade iz mjesta ali su oni svi bili odbijeni. Slijedeće noći, u sadejstvu s jedinicama 3. krajiške proleterske brigade, ponovljen je napad na Tovarnik, angažovanjem tri bataljona. Neprijatelj je cijelu noć davao jak otpor, ali je u zoru bio prisiljen da se povuče prema Ilači. Sedmog decembra oko 7 sati Tovarnik je bio oslobođen. Time je bila probijena i neprijateljeva »nibelunška linija odbrane« uprkos narednji da se »bezuslovno mora održati«.

Pošto su u međuvremenu oslobođeni Ilok, Šaregrad, Šid i Ilinci, štab 1. proleterske divizije poslije oslobođenja Tovarnika, gdje je zadržan 1. proleterski bataljon, orijentisao je 13. proletersku brigadu prema Lovašu radi obezbjeđenja od neprijatelja iz tog pravca, dok je radi gonjenja neprijatelja i izbijanja u rejon Nuštara uputio Italijansku brigadu prema Tompojevcima, 8. crnogorsku preko Čakovaca u napad na Negoslavce i 1. i 3. proletersku prema Ilači, odnosno u napad na Orolik i Berak.²⁰ Naredna dva dana Italijanska brigada zauzela je Tompojevce i Mikluševce, 8. crnogorska Čakovce, 1. i 3. proleterska Ilaču i Šidske Banovce, a dijelovi Crvene armije Lovaš i Opatovac. Međutim, napad 3. proleterske brigade na Berak i 1. proleterske brigade na Orolik 9. decembra, neprijatelj je odbio i zaustavio dalji prodor na zapad ne samo 1. proleterske divizije već i čitavog 1. proleterskog korpusa na ranije izgrađenoj liniji za odbranu: Sotin - Berak - Orolik - Otok - Bosutske šume, kojoj su Nijemci dali naziv »zelena linija«.

Devetog decembra 13. proleterska brigada preko Tovarnika prebacila se u Ilaču, gdje se smjestila radi odmora i sređivanja u ulozi divizijske rezerve. U proteklim borbama ona je prema procjeni štaba brigade ubila 382, ranila 407 i zarobila 30 neprijateljskih vojnika. Zaplijenila je 3 kamiona, 2 motocikla i 9 puškomitraljeza, 64 puške, 35 bombi, 10 granata, 1.400 komada puščane municije, 12 koja, 4 automata i 5 pištolja i uništila jedan oklopni automobil. Od vlastitog naoružanja uništeno je i izgubljeno 6 puškomitraljeza, 2 mitraljeza, 30 pušaka, 25 automata, 3 protivtenkovske puške i 3 pištolja, dok su gubici u ljudstvu iznosili: 90 poginulih, 255 ranjenih i 18 nestalih boraca.²¹ Ovako visoki gubici svjedoče o žestini borbi i upornom nastojanju boraca i jedinica da izvrše dobijene zadatke. Međutim, oni su potvrdili neiskusnost u frontalnim borbama u ravnici pogotovo kad se radilo o novomobilisanim borcima za koje su te borbe bile i prvo vatreno krštenje. Pored toga, ni artiljerija nije bila na visini zadatka. Naime, i za artiljerijsku brigadu 1. proleterske divizije bila je to prva napadna operacija, što znači da ni ona nije imala borbenog iskustva niti je bila dovoljno obučena zbog čega u toku artiljerijske pripreme napada nije u dovoljnoj mjeri uništila niti pak neutralisala neprijateljeve otporne tačke, niti je uspješno podržavala pješadiju u nastupanju pa je ova zbog svega toga trpjela velike gubitke. Znatni gubici bili su i od neprijateljevih protivpješadijskih mina.

20 Zbornik, tom I, knj. 10, str. 377-379: Zapovijest štaba 1. proleterske divizije od 7. XII 1944. potčinjenim jedinicama.

21 Zbornik, tom I, knj. 10, str. 404-407: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 10. XII 1944. štabu 1. proleterske divizije. O obostrano visokim gubicima svjedoče i neprijateljska dokumenta. Tako je u Ratnom dnevniku Komande grupe armija »F« za 7. decembar 1944 pored ostalog, zapisano: »Na sremskom frontu neprestano traju borbe u kojima obje strane imaju visoke gubitke i u kojima neprijatelj i dalje osvaja zemljište« (Zbornik, tom XII, knj. 4, str. 1095).

Grupa ranjenika 13. proleterske, februara 1945. u Sotu. Slijeva stoje: Marijan Kocković, Boško Žigić, Marko Spanović, Marko ..., Danica Crnčić, Savo Zorić. Dole čuči grupa neidentifikovanih boraca. (Iz albuma Marijana Kockovića)

Poslije napornih borbi, 13. proleterska brigada ostala je u Ilači do 13. decembra. To vrijeme iskorišteno je ne samo za odmor već i za sastanke štabova bataljona sa komandama četa, kao i za sastanak štaba brigade sa štabovima bataljona na kojima su analizirane prve borbe u Sremu. Velikim gubicima doprinjelo je neiskustvo. Pored političke nastave, sastanaka partijskih i skojevskih organizacija, čišćeno je oružje i izvođena vojna obuka. Borci su obučavani o uklanjanju i uništavanju protivpješadijskih mina, napadu i zauzimanju sela. Jedanaestog decembra položili su zakletvu oni borci koji to do tada nijesu uradili, a tih dana su postavljene i niže starješine umjesto onih koji su poginuli u prethodnim borbama.

Neuspjeli napadi na Grabovo

Užurbanim dovlačenjem dijelova raznih jedinica koje su se povlačile iz Grčke, Srbije i Dalmacije (11. poljske vazduhoplovne, 117, 118, 264, 1. brdske divizije i drugih jedinica) od kojih su formirali borbene grupe pod raznim nazivima i kojima su ojačali korpusnu grupu »Kibler«, Nijemci su uspjeli da zaustave prodor 1. proleterskog korpusa ka Vinkovcima na »zelenoj liniji«: Sotin - Berak - Orolik - Otok. U to vrijeme jedan od najvažnijih zadataka Grupe armija »E«, prema naređenju njemačke Vrhovne komande oružane sile, bio je odbrana Hrvatske kao materijalna baza, s tim što je težište dejstava trebalo »nedvosmisleno da bude na sremskom i dravskom frontu, kao i na sektoru Kraljevica - Knin«. U vezi s tim, Komanda grupe armija »E«, 7. decembra 1944. stavila je do znanja Korpusnoj grupi »Kibler« da bi svako njeno uzmicanje ili povlačenje pod borbu moglo da dovede do daljeg zaoštavanja situacije između Save i Drave i da »sve namjere i razmišljanja, koje iz toga proističu, treba najoštrije suzbijati kod rukovodstva i trupa« i daje »od presudnog značaja da se isključi ugrožavanje že-

ljezničke pruge Brčko - Vinkovci i očisti od neprijatelja put Otok - Komletinci - Orolik. Kasniji cilj: preotimanje »nibelunške linije«. ²² Kako je 12. decembra došlo do izvjesne reorganizacije komandovanja na sjevernom krilu Grupe armija »E«, to je toga dana Komanda 34. armijskog korpusa za specijalnu namjenu preuzela komandu nad dotadašnjim sektorom i jedinicama grupe »Kibler« a time i zadatke i obaveze koje je imala ova grupa.

Nasuprot zadacima i namjerama neprijatelja, štab 1. proleterskog korpusa 12. decembra odlučio je da zajedno s jedinicama Crvene armije razbije neprijateljevu odbranu na pomenutoj utvrđenoj liniji zauzme Vukovar a zatim i Vinkovce, imajući težište napada na desnom krilu. U vezi s tim izvršio je manju pregrupaciju jedinica i 5. udarnu diviziju prebacio na desno krilo korpusnog rasporeda sa zadatkom da probije neprijateljevu odbranu na dijelu fronta između kote 110 i pustare Gabrovo, jugozapadno od Sotina, a zatim da preduzme energično nastupanje na sjeverozapad, južno od Vukovara, odakle je trebalo da skrene na zapad i preko Bogdanovaca, Martinaca i Nuštra, obuhvatajući Vinkovce sa sjevera, izbije u Ostrovo i presječe željezničku prugu Osijek - Vinkovci. Desno od nje uz lijevu obalu Dunava na Sotin i prema Vukovaru napadala je jedna divizija Crvene armije a lijevo 1. proleterska divizija. Ona je dobila zadatak da sa manjim snagama veže neprijatelja u Beraku a napadom glavnim snagama iz rejonu Mikluševci - Tompojevci zauzme Grabovo i Negotlavce, odakle je manje dijelove trebalo da orijentiše prema Svinjarevcima a sa glavinom zauzme Petrovce, Stare i Nove Jankovce i produži prema Vinkovcima. Na Orolik i Berak trebalo je da napada 11. divizija, a 21. divizija da vrši pritisak na Otok i Privlaku i ruši željezničku prugu Vinkovci - Brčko. Početak napada određen je za 14. decembar, s tim što je artiljerijska priprema trebalo da počne u 7,20 sati a juriš u 8 sati. Posebno, štab korpusa ukazao je da »jedinice V i I divizije moraju dati sve od sebe da se slomi neprijateljska odbrana jer samo ovim prodorom stvaramo mogućnost za naše dalje napredovanje i spajanje sa našim jedinicama u Hrvatskoj koje vode teške i uporne borbe u pozadini neprijatelja«. ²³

Na osnovu dobijenog zadatka štab 1. proleterske divizije 13. decembra izvršio je pregrupaciju jedinica na taj način što je prema neprijatelju u Beraku i sjeverno od njega zadržao Italijansku i 8. crnogorsku brigadu, 13. proletersku brigadu pomjerio je iz Ilače u Mikluševce, 3. proletersku brigadu u Tompojevce i 1. proletersku brigadu u Čakovce. On je naredio 13. proleterskoj brigadi da na dijelu fronta od Papugina salaša pa na zapad do kote 101 smijeni dijelove 8. crnogorske brigade i sa tog dijela fronta u određeno vrijeme krene u napad, probije neprijateljevu odbranu, zauzme Grabovo, a zatim obilazeći Negotlavce sa sjevera energično nastupa prema Petrovcima. Lijevo od nje 8. crnogorska brigada dobila je zadatak da zauzme Negotlavce. U drugom ešelonu iza 13. proleterske trebalo je da nastupa 3. proleterska, a iza 8. crnogorske 1. proleterska brigada spremna da po probouju neprijateljeve odbrane budu uvedene u borbu radi proširenja uspjeha i brzog prodora u dubinu odbrane. ²⁴

Radi što bolje pripreme i organizacije napada, štab 13. proleterske brigade 13. decembra održao je sastanak sa štabovima bataljona i na njemu precizirao zadatke bataljonima a pored toga napisao je i zapovijest za napad. Četvrti proleterski bataljon dobio je zadatak da smjeni dijelove 8. crnogorske brigade na dijelu fronta Papugin salaš - kota 105, a 1. proleterski bataljon u rejonu kote 101, i da kao prvi ešelon brigade u određeno vrijeme krenu u napad, razbije neprijateljevu odbranu ispred sebe, zauzmu Grabovo a zatim nastave energično da prodiru prema Petrovcima. Peti proleterski bataljon dobio je zadatak da obrazuje brigadnu rezervu u rejonu Kajševca i da u toku napada nastupa iza 4. i 1. pro-

22 Zbornik, tom XII, knj. 4, str. 1098: Izvod iz Ratnog dnevnika Komande Grupe armija »F« za period od 1. VII do 31. XII 1944. godine.

23 Zbornik, tom I, knj. 10, str. 426-428: Zapovijest štaba 1. proleterskog korpusa od 12. XII 1944. potčinjenim jedinicama.

24 Zbornik, tom I, knj. 10, str. 429-433: Zapovijest štaba 1. proleterske divizije od 13. XII 1944. potčinjenim jedinicama.

leterskog bataljona spreman za uvođenje u borbu. Ostali bataljoni trebalo je da se zadrže u Mikluševcima do daljeg naređenja.²⁵

Nalazeći se na desnom krilu i na pravcu glavnog udara 1. proleterske divizije, 13. proleterska brigada poslije artiljerijske pripreme, u određeno vrijeme krenula je u napad. Četvrti proleterski bataljon, napadajući sa istoka uspio je da upadne u prednje rovove neprijatelja ispred Grabova, ali je zbog slabog sadejstva s našom artiljerijom, koja je tukla po njegovom streljačkom stroju, kao i zbog protivnapada neprijatelja bio prisiljen da se povuče na polazni položaj za napad. Za to vrijeme 1. proleterski bataljon uspio je da izbije na put koji od željezničke stanice Grabovo vodi u selo, ali ne i da prodre u selo, pa se i on povukao na polazni položaj. Napad je ponovljen u 16 sati ali ga je, i pored izvjesnog uspjeha, neprijatelj protivnapadom uz podršku tenkova odbio, pa su se bataljoni povukli na polazne položaje. Uveče oko 20 sati, uvođenjem 5. i 3. proleterskog bataljona mjesto 4. proleterskog bataljona, izvršenje još jedan napad na Grabovo ali i ovoga puta neprijatelj je uspio da ga odbrani, a bataljoni se ponovo povukli na polazne položaje.

Vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, nakon raporta koji mu je predao komandant 1. proleterske divizije Vaso Jovanović. Sremski front - položaj, 16. februara 1945. (Iz albuma Nikole Bibića)

U toku 15. decembra bataljoni su zadržani na polaznim položajima prepucavajući se s neprijateljem. Uveče, jugoistočno od Grabova 2. proleterski bataljon je smijenio 5. proleterski bataljon a zatim vršio demonstrativni napad na selo radi uznemiravanja i iznuravanja neprijatelja. Slijedećeg dana oko 10 sati brigada je još jednom napala Grabovo, ali ni ovoga puta nije imala uspjeha zbog jakog otpora neprijatelja. Nakon toga odustalo se od daljih napada na Grabovo. Naime, pošto jedinice 1. proleterskog korpusa nijesu uspjele da probiju nepri-

²⁵ Arhiv VII, k. 727, br. reg. 45-1/1: Zapovijest štaba 13. proleterske brigade od 13. XII 1944. štabovima bataljona.

jateljevu odbranu, one su, po naredjenju štaba korpusa, obustavile napade i pristupile organizaciji položaja na dostignutoj liniji od Dunava prema Sotinu, Grabovu, Beraku, Oroliku, Otoku, kroz Bosutske šume do Save.

U ovom napadu 13. proleterska brigada pretrpjela je gubitke od 43 poginula, 134 ranjena i 23 nestala borca, a od naoružanja izgubila je 3 puškomitraljeza, 15 pušaka i 23 automata.²⁶ Zajedno s borbama kod Iloka i za Tovarnik brigada imala je ukupno 133 poginula, 389 ranjenih i 41 nestalog borca, što ukupno iznosi 563 izbačena iz stroja. Pored uporne odbrane neprijatelja tako velikim gubicima plaćeno je neiskustvo u frontalnim borbama u ravnici, naročito pri probodu utvrđene odbrane neprijatelja kao i slabo sadejstvo artiljerije s pješadijom u uništavanju i neutralisanju neprijateljevih otpornih tačaka i inženjerije u otklanjanju protivpješadijskih minskih prepreka.

Poslije neuspjelog napada brigada se naredna tri dana dijelom snaga zadržala na položaju istočno od Grabova i željezničke stanice Grabovo kao i u rejonu Kajševca, gdje je kopala rovove i uređivala položaj za odbranu. Drugi dio snaga nalazio se u Mikluševcima. Borbena aktivnost na frontu svela se na obostrano dejstvo artiljerije i izviđačkih organa.

Kratak predah u Šidu i Ilači i rad na utvrđivanju položaja

Na osnovu sporazuma Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i vlade otečestvenofrontovske Bugarske, na front u Sremu 17. decembra počele su da pristižu 3. i 8. divizija bugarske 1. armije koja je bila pod komandom štaba 3. ukrajinskog fronta Crvene armije. Ove divizije, u toku 18, 19. i 19, 20. decembra na frontu od Sotina do Orolika, smijenile sa 5. 1. i 11. diviziju. Prilikom smjene štabovi brigada i bataljona, kao i komande četa detaljno su upoznali štabove bugarskih pukova i odgovarajućih nižih jedinica sa protezanjem neprijateljevih položaja, rovovima, sistemom vatre, minskim poljima, sastavom, nazivima i vjerovatnim namjerama neprijateljskih jedinica. O primopredaji položaja sastavljeni su dokumenti (sa skicama 1:50.000) koje su potpisali komandanti brigada NOVJ i komandanti bugarskih pukova. Po izvršenoj smjeni 1. proleterska divizija smjestila se u Berkasovu, Šidu, Adaševcima, Maloj Vašici i Gradini, 5. udarna divizija u Nijemcima, Podgrađu i Ilincima ili. divizija u Đeletovcima, Šidskim Banovcima i Nijemcima.

Trinaestu proletersku brigadu, u noći između 19. i 20. decembra na položaju, smijenili su Bugari. Pošto se prikupila u Mikluševcima krenula je još u toku noći preko Tompojevaca, Ilače i Tovarnika za Šid, gdje je stigla prije podne i, po naredjenju štaba divizije, razmjestila se u njegovom sjeverozapadnom dijelu između puteva Šid - Berkasovo i Šid - Tovarnik.

Brigada je ostala u Šidu deset dana, odnosno do kraja 1944. godine. To vrijeme iskorišteno je prije svega za intenzivnu obuku boraca i starješina da bi se osposobili za borbena dejstva u novim uslovima frontalnih borbi. Održavani su i sastanci štabova radi analize proteklih borbi i stanja u jedinicama, kao i sastanci partijskih i skojevskih organizacija, bataljonske i četne konferencije a aktiviran je i kulturno-prosvjetni rad. Prvih dana boravka u Šidu brigada je popunjena novim borcima iz Srbije.²⁷ Štab brigade 21. decembra održao je sastanak sa štabovima bataljona, a ovi slijedećeg dana s komandama četa na kojima su anali-

26 Arhiv VII, k. 727, br. reg. 32/2: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 25. XII 1944. štabu 1. proleterske divizije. U borbama od 3. do 20. XII 1944. 1. proleterska divizija pretrpjela je gubitke od 833 poginula, 1975 ranjenih i 50 nestalih boraca (Arhiv VII, k. 712, br. reg. 21/4: Izvještaj štaba 1. proleterske divizije od 21. XII 1944. štabu 1. proleterskog korpusa).

27 Koliki je bio ukupan broj novih boraca kojima je brigada tada popunjena nije se moglo doznati iz sačuvanih dokumenata. Jedino iz operativnog izvještaja štaba 1. proleterskog bataljona od 23. XII 1944. štabu 13. proleterske brigade vidimo daje ovaj bataljon istog dana po dolasku u Šid, 20. decembra, dobio popunu od 120 novih boraca (Arhiv VII, k. 727, br. reg. 28-1/10) na osnovu čega može se zaključiti da je popuna brigade tada bila brojna.

zirana iskustva i stanje u jedinicama nakon prvih borbi u Sremu, kao i mjere koje je trebalo preduzeti da bi se jedinice osposobile za predstojeće borbe.

Poslije velikih gubitaka pretrpljenih u prethodnim borbama u Sremu, predah u Šidu dobro je došao brigadi. Prva dva do tri dana borci su čistili oružje i dovodili u ispravnost drugu opremu, zatim je izvršena dezinfekcija i razušavanje odijela i veša kako bi se spriječila pojava raznih oboljenja a naročito tifusa. Novim borcima podijeljeno je oružje i odmah se pristupilo njihovoj obuci u rukovanju s oružjem i upoznavanjem s ciljevima NOB-e i zadacima boraca NOVJ. Pored strojeve obuke »na vojnoj izobrazbi boraca i rukovidilaca«, kako to piše u operativnom izvještaju štaba 13. proleterske brigade od 10. januara 1945, »radilo se slijedeće: a) napad na utvrđene neprijateljske linije, b) utvrđivanje p6ložaja; zauzimanje neprijateljske linije pješadijom i uz pomoć motorizacije i artiljerije, c) gonjenje neprijatelja, d) napad na naseljena mjesta - ulične borbe - napad na utvrđene zgrade i zauzimanje, e) borbe oko šuma, rijeka; noćne borbe, f) pravilo službe IV dio - stražarska služba, g) nastava gađanja - nišanje - okidanje, h) fortifikacija - kopanje rovova za sve stavove«. ²⁸ Štab 1. proleterske divizije 29. decembra dostavio je brigadama plan i raspored rada prema kome su narednih dana jedinice izvodile obuku. Tako je prema tom planu 29. decembra od 7 do 11 sati izvođena borbena obuka, od 13 do 15 sati nastava gađanja, od 15 do 17 naoružanje i od 17 do 19 sati politička nastava. ²⁹

U tom vremenu, na osnovu Naredbe Vrhovnog štaba od 13. decembra 1944. o organizaciji propagandnog i kulturno-prosvjetnog rada u NOVJ, pri štabu brigade formirana je Propagandna sekcija - organ za političko i kulturno-prosvjetno vaspitanje i podizanje jedinica. Za šefa sekcije postavljen je Romano Rogić. Zadatak sekcije, u dogovoru sa štabom brigade, bio je organizovanje i bavljenje političkom propagandom, opštim obrazovanjem, organizovanjem analfabetskih tečajeva, organizovanje pozorišne grupe (kulturno-umjetničke ekipe), rad na izdavanju brigadnog lista »XIII proleterska«, skupljanje podataka za istoriju brigade, organizacija dopisničke i foto-službe. Na osnovu pomenute naredbe u svim bataljonima i četama, u kojima do tada nijesu postojali, organizovani su kulturno-prosvjetni odbori, kojima su rukovodili politički komesari bataljona, odnosno četa, kao njihovi članovi. Tada su i upražnjena komandna

U predahu na sremskom frontu igralo se i »zujce«, Ilača, marta 1945. Slijeva: Pero Milinović, Melkior Pilepić, Ilija Radulović i Dušan Pavlović (Iz zbirke Spomen sobe 13. proleterske u Rijeci)

28 Arhiv VII, k. 728, br. reg. 30/2: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 10.1. 1945. Štabu 1. proleterske divizije.

29 Arhiv VII, k. 715, br. reg. 50/1-4: Prepis Operacijskog dnevnika 1. proleterske divizije od 21-31. XII 1944. do 1. I 1945. upućen štabu 1. proleterskog korpusa.

mjestu i četama, nakon prethodnih gubitaka, popunjena novim kadrovima izabranim od najboljih boraca.

Dok se brigada zadržavala u Šidu na frontu, u Sremu nije bilo nekih značajnijih promjena. Neprijatelj je dovlačenjem novih snaga, fortifikacijskim i drugim radovima znatno pojačao odbranu. Napadi 5, 11. i 21. divizije na širem području Otoka, koji su počeli 22. decembra i trajali tri dana nijesu dali nikakve rezultate, a ni pokušaj 3. i 8. bugarske divizije da 28. decembra probiju front neprijatelja na odsjeku Sotin - Orolik nije uspio. Naprotiv, bugarske divizije ispoljile su veoma slabu borbenu vrijednost. Jasno se vidjelo da bugarski oficiri i vojnici, koji su donedavno kao pripadnici bugarske fašističke vojske saradivali s Nijemcima iako organizovani u jedinice nove otečestvenofrontovske Bugarske, nijesu bili spremni, a ni htjeli, da se odlučnije angažuju protiv svojih dojučerašnjih saveznika. Zbog toga, a i na zahtjev Vrhovnog štaba NOV i POJ, štab 3. ukrajinskog fronta Crvene armije povukao ih je u Mađarsku. U vezi s tim, 1. proleterska divizija, po nardenju štaba 1. proleterskog korpusa, u noći između 1. i 2. januara 1945. smijenila je 8. bugarsku diviziju na dijelu fronta od željezničke pruge Čakovci - Negoslavci kod stanice Grabovo do Bosuta, južno od Orolika, a slijedeće noći 5. udarna divizija smijenila je 3. bugarsku diviziju na frontu od Sotina do željezničke stanice Grabovo. Od ostalih događaja iz tog vremena treba istaći daje Vrhovni štab NOV i POJ od jedinica na oslobođenom dijelu zemlje 1. januara 1945. formirao 1, 2. i 3. armiju NOVJ. U sastav 1. armije ušle su 1. i 6. proleterska, 5, 11. i 21. udarna divizija i 1. konjička brigada.

Prva proleterska divizija smijenila je 8. bugarsku diviziju na dijelu pomenu-tog fronta 8. crnogorskom, Italijanskom i 3. proleterskom brigadom, dok je 1. proletersku brigadu postavila u Šidske Banovce sa zadatkom da izgrađuje drugu liniju divizijske odbrane zapadno od ovog sela. Prvog januara 1945. godine 13. proleterska brigada krenula je oko podne iz Šida i preko Tovarnika stigla u Ilaču gdje je obrazovala divizijsku rezervu. Pošto nije bilo borbi nastavila je po planu i rasporedu rada s intenzivnom vojnom obukom boraca i starješina, političkom nastvom, partijsko-političkim i kulturno-prosvjetnim radom započetim u Šidu.

Radi ilustracije da bi se vidjelo šta se u toku jednog dana radilo u bataljona citiramo iz ratnog dnevnika 3. bataljona za 3. januar 1945. godine: »Bataljon se nalazi u selu Ilača. U bataljonu se radilo prema rasporedu rada od štaba brigade, tj. prije podne praktično na terenu, napad čete na neprijateljski utvrđeni položaj, rad svakog borca u napadu kao i starješina. Bataljon je gore navedene radnje zanimao od 7 i 30 do 11 i 30 časova. Poslije podne radilo se sa borcima teorijski, obuka na oružju od 14 do 16 časova. Od 16 do 19 časova politički čas, od 19 do 20 č. održan je »Kurs« sa vojničkim rukovodiocima, i to: preuređenje neprijateljskog položaja, stvaranje plana vatre. Odstupni, nastupni i bočni marš. Borci kao i rukovodioci dosta dobro su shvaćali gore navedene radnje i rad je dosta dobro uspio».³⁰

Rad svakog dana bio je drukčiji. Tako je 3. bataljon 13. januara od 7 i 30 do 9 i 30 sati imao: »rad strelaca u napadu, kretanje, zauzimanje prirodnih zaklona. Rad strelaca u odbrani, rad borca u bojnoj patroli, saveznika, osmatrača bojnog polja, održavanje veze i kurira. Od 9 i 30 do 11 i 30 sati: obuka u gađanju puškom - obuka o nišanjenju i okidanju, o dejstvu vatre: pojedinca i odeljenja, otvaranje vatre u borbi: uočavanje, izbor i označavanje ciljeva. Ocjena odstojanja, disciplina vatre. Od 14 do 16 sati po podne bataljon je radio: šta je straža, šta je stražarsko mjesto, kakve su dužnosti stražara na stražarskom mjestu, kako stražar zaustavlja, kako stražar postupa sa onima koji ne znaju znake, kako se vrši smena straže. Bataljon je slijedeći rad izvodio na terenu«.³¹

Da bi odbacio dijelove 1. armije NOVJ od željezničke pruge Brčko - Vinkovci, njemački 34. armijski korpus za specijalnu namjenu krenuo je u napad 3. januara u zoru. Napadajući od Otoka, borbena grupa »Burgemajster« (ojačani 14.

30 Arhiv VII, k. 729A, f. 17.

31 Arhiv VII, k. 729A, f. 17.

puk 7. SS divizije i dijelovi 11. vazduhoplovne poljske divizije) u prvom ešelonu, podržana tenkovima i 41. tvrđavskom divizijom u drugom ešelonu, potpuno je iznenadila 21. diviziju, nanijela joj velike gubitke, odbacila je preko Bosuta i zauzela Komletince, Donje Novo Selo i selo Nijemce. U vezi s tim, 1. proleterska brigada bila je angažovana za pomoć 21. diviziji za napad na selo Nijemce. Po naređenju štaba korpusa da se »najenergičnije pristupi izradi fortifikacijskih odbrambenih linija (utvrđenih), izrađenih kako po frontu tako i po dubini«, 13. proleterska brigada, 4. januara angažovanjem tri bataljona, počela je da kopa rov između Ilače i Šidskih Banovaca.

Narednih dana ravnomjernim angažovanjem ovih bataljona nastavljeno je kopanje rovova i saobraćajnica. Štab 1. proleterske divizije, 9. januara, posebnim naređenjem štabu brigade stavio je u zadatak kopanje rovova i izradu zaklona za sve dijelove i jedinice, ukazao na značaj toga posla i potrebu stalne budosti i pripravnosti da se odmah stupi u dejstvo.³² I pored snijega i velike haldnoće iskopan je neprekidni rov dužine oko 7 kilometara od kote 104, zapadno od južne ivice Tompojevaca, pa preko šume Bokšić, zatim između Ilače i Šidskih Banovaca do kanala Jezerac (k. 83). Pored ovog glavnog iskopan je još jedan rov paralelno s njim na odstojanju 500-600 metara istočnije. Oba rova bila su povezana saobraćajnicama, a pored toga bila su izgrađena i skloništa za sve pozadinske dijelove. Sav taj posao bio je završen 15. januara. Bila je to u stvari treća linija divizijske odbrane koju je trebalo posjesti u slučaju potrebe i na njoj prihvatiti jedinice s prednjeg kraja odbrane i zaustviti prodor neprijatelja.

Slobodno vrijeme jedinice su koristile za vojno-političku obuku, partijski i kulturno-prosvjetni rad. Pored toga za vrijeme boravka u Ilači dva puta je vršena smotra jedinica radi pregleda naoružanja i opreme i sticanja uvida u njihovo održavanje. Radi zaštite zdravlja boraca, stalno su preduzimane mjere i u pogledu održavanja lične higijene i čistoće prostorija gdje su boravile jedinice. U ovom periodu borci su jedanput i vakcionisani. Sa ishranom nije bilo teškoća. Bilo je problema sa slabom obucom i odjećom kod jednog broja boraca, pogotovo što se radilo o zimskim uslovima života i borbe - snijegu i niskim temperaturama.

U pratnji štaba 1. armije i štaba 1. proleterske divizije, vrhovni komandant NOV i POJ maršal Jugoslavije Josip Broz Tito obišao je jedinice i položaje 1. proleterske brigade zapadno od Šidskih Banovaca. Borci i rukovodioci bili su prijetno iznenađeni posjetom svog vrhovnog komandanta koji je s njima razgovarao, interesujući se kako podnose uslove u kojima žive i bore se na sremskom frontu. Pri tome on im je ukazao i na svijetlu perspektivu skorog završetka rata.

Borbe u širem rejonu Tovarnika i Sida do stabilizacije sremskog fronta

Stalno uznemiravan i napadan neprijatelj nije bio u stanju da stabilizuje front u Sremu. Zbog toga, kao i zbog nepovoljnog razvoja situacije za njega sjeverno od Drave i južno od Save, štab njemačkog 34. armijskog korpusa za specijalnu namjenu bio je prisiljen da rano ujutro 17. januara, angažovanjem dijelova tri divizije, uz podršku artiljerije i tenkova, pređe u napad na sremskom frontu u namjeri da snage 1. armije odbaci na istok, skрати i stabilizuje front. Za napad, kome je dao šifrovani naziv »Vintergevitser («Wintergewitter» - »Zimska oluja») na frontu od Orolika do Sotina angažovao je dijelove 41. tvrđavske, 117. lovačke i 7. SS divizije, s težištem na lijevom krilu.

Iz rejona Orolik - Berak borbena grupa 41. tvrđavske divizije napala je istočno od ovih sela položaje dijelova 1. proleterske divizije. Najdublji prodor neprijatelj je ostvario na pravcu od Beraka prema Italijanskoj brigadi koja se u pri-

³² Arhiv VII, k. 728, br. reg. 38-6/2: Naredenje štaba 1. proleterske divizije od 9. I 1945. štabu 13. proleterske brigade.

ličnom neredu povukla u rejon južno od Čakovaca. Da bi joj pružio pomoć i zaustavio dalji prodor neprijatelja, štab 13. brigade, po naređenju štaba divizije oko 7 sati iz Ilače, angažovao je 2. i 4. proleterski bataljon, koji su, zajedno s dijelovima Italijanske brigade, prešli u protivnapad od željezničke stanice Bakšić i odbacili neprijatelja s kote 114 i od Spajnskih njiva prema Beraku i Oroliku. Istovremeno su na lijevom krilu borbenog poretka 1. proleterske divizije prešli u protivnapad dijelovi 8. crnogorske i 1. proleterske brigade i zaustavili dalji prodor neprijatelja koji se zadržao u rovovima koje su iskopale i prije početka napada koristile jedinice 1. proleterske divizije na prvoj liniji odbrane.

Za to vrijeme, napadajući od Sotina niz Dunav dijelovi 7. SS divizije i nešto južnije od nje dijelovi 117. lovačke divizije brzo su potisli 5. udarnu diviziju i do 11 sati zauzeli Opatovac, Mohovo i Lovaš.³³ Time je neprijatelj zaprijetio da se prodorom u Tovarnik, što mu je bio cilj, nađe za ledima 1. proleterske divizije. Da se to ne bi dogodilo, štab divizije je po naređenju štaba 1. armije uputio 13. proletersku koja je već dijelom snaga posjela položaj zapadno od Ilače, u rejon Kundrovac - Lemnerov salaš, sjeverno od Tovarnika sa zadatkom da »pod svaku cijenu« zatvori pravac od Lovaša i spriječi prodor neprijatelja u Tovarnik.

Pošto su 2. i 4. proleterski bataljon već bili angažovani u borbi, 13. proleterska brigada je oko podne izbila na liniju Lemnerov salaš - Kundrovac sa 5. i 1. proleterskim bataljonom, koji su odmah počeli da se ukopavaju, dok su 3. proleterski i prateći bataljon postavljeni nešto južnije na drugu liniju odbrane u rejonu kota 126 - Kleštevice, a tek predveče u sastav brigade stigli su i 2. i 4. proleterski bataljon. Vremena za neko bolje ukopavanje nije bilo jer su dijelovi 7. SS divizije, odbacivši snage 5. i 11. divizije od Lovaša oko 14,30 sati, izbili pred 5. i 1. proleterski bataljon i kroz pola sata prešli u napad ali su bili zaustavljeni. Ubrzo nakon toga stigli su 2. i 4. proleterski bataljon i odmah uvedeni u borbu. Drugi proleterski bataljon upućen je na desno, a 4. proleterski bataljon na lijevo krilo borbenog poretka brigade. Iz rejona Kundrovca 4. proleterski bataljon izvršio je i protivnapad na neprijatelja ali bez značajnijeg uspjeha: ubio je nekoliko i zarobio 3 neprijateljska vojnika, a zaplijenio jedan mitraljez i nekoliko pušaka.

Poslije neuspjeha da iz pokreta probije odbranu 13. proleterske brigade i pošto je odbio protivnapad 4. proleterskog bataljona, neprijatelj se sredio i u večer, uz podršku artiljerije i tenkova organizovano prešao u napad težeći da sa istoka obuhvati borbeni predak brigade, čime je primorao 1, 4. i 5. proleterski bataljon da se povlače zapadno od Tovarnika. Nakon toga napao je 2. i 3. proleterski bataljon i prateći bataljon sjeverno od Tovarnika. Drugi proleterski bataljon, koji je počeo tek da se ukopava povukao se istočno od Tovarnika na cestu koja od ovog mjesta vodi ka Šidu i zauzeo položaj kod groblja i kote 92, jedan kilometar jugoistočno od Tovarnika. Treći proleterski i prateći bataljon, pod borbom i uz osjetne gubitke povlačili su se prema Tovarniku i istočno od njega prema Šidu ispred koga su u toku noći zauzeli položaj. Oko 19 sati neprijatelj je sa sjevera ušao u Tovarnik, gdje mu je nešto jači otpor pružila jedna četa 3. proleterskog bataljona. Druga polovina brigade 1, 4. i 5. proleterski bataljon, obilazeći Tovarnik sa zapada i juga, takođe je u toku noći stigla na cestu Tovarnik - Šid i zauzela položaj u njenom širem zahvatu u rejonu kote 91. Time je cijela brigada zatvorila pravac Tovarnik - Šid. U toku noći 11. divizija, po naređenju štaba 1. armije, napalaje Tovarnik sa zadatkom da ga »po svaku cijenu povрати«, ali u tome nije uspjela.

Prodorom od Sotina u Opatovac i Lovaš, a naročito u Tovarnik neprijatelj je ozbiljno ugrozio glavninu 1. proleterske i 6. proletersku diviziju u rejonu zapadno i jugozapadno od Tovarnika jer im se našao za ledima. U vezi s tim, kao i opštom situacijom na frontu između Dunava i Save, štab 1. armije NOVJ, u toku noći između 17. i 18. januara izvršio je pomjeranje divizija malo na istok radi stabilizovanja fronta, spriječavanja daljeg prodora neprijatelja i ofanzivnog dejstva.

33 Zbornik, tom XII, knj. 4, str. 806-808: Izvještaj Obavještajnog odjeljenja Komande Grupe armija »E« od 17. I 1945. Komandi Jugoistoka.

Omladinska četa 13. proleterske sa komandantom brigade Markom Rapom i zamjenikom komandanta Radom Milanovićem u Sotu, marta 1945. (Snimio Nikola Bibić)

Dvadeset prvu diviziju, koja se od tada nalazila u armijskoj rezervi u selima Bačinci, Gibarac i Adaševci uputio je u rejon Ilok, Šarengrad, 5. udarnu diviziju u rejon Novak - Bapska, Molovin, Sot, 1. proletersku diviziju na prostor Šid - Berkasovo - Prnjavor - Kukujevci, 6. proletersku diviziju u rejon Ilinci - Mala Vašica - Adaševci - Bačinci ili. diviziju u Gibarac i zapadnu polovinu Bačinaca u uložu armijske rezerve, dok je 1. konjičku brigadu i dalje zadržao na prostoru Adaševci - Morović - Grk.³⁴ Pošto je naredjenjem Vrhovnog štaba pridata 1. armiji, 2. proleterska divizija je iz Beograda hitno upućena na sremski front.

Izvukavši se u toku noći od Orolika i Šidskih Banovaca južno od Tovarnika, 1. proleterska divizija je sa 8. crnogorskom 1. i 3. proleterskom brigadom posjela položaj između Šida i Tovarnika, odakle je štab divizije uputio 13. proletersku brigadu u Selište, oko 2 kilometra sjeveroistočno od Šida sa zadatkom da zajedno s Italijanskom brigadom, koja je upućena u Prnjavor, organizuje drugu liniju odbrane divizije. U duhu tog zadatka ona je ujutro 18. januara sa 2, 3, 1. i 4. proleterskim bataljonom posjela položaj južno od Berkasova: kota 120, pa na jug jedan kilometar istočno od Šida do kote 107, na cesti Šid - Gibarac i odmah počela da kopa rovove i da se utvrđuje.

Ujutro 18. januara, neprijatelj je iz Tovarnika krenuo u napad prema Šidu i poslije veoma žestokih borbi s dijelovima 11. divizije, a naročito s 1. i 3. proleterskom brigadom, između 10 i 11 sati zauzeo Šid. Dijelovi 1. proleterske divizije povukli su se dijelom ka Berkasovu a dijelom prema Gibarcu i Bačincima, dok je 13. proleterska brigada ostala na pomenutom položaju istočno od Šida. I kako neprijatelj nije nastavio da napada, već se zadržao u Šidu, borba između njega i brigade svela se do kraja dana na obostrano dejstvo artiljerije i minobacača kao i na prepucavanje streljačkim naoružanjem iz rovova.³⁵

34 Zbornik, tom I knj. 18, str. 67-68: Naredjenje štaba 1. armije NOVJ od 17.1 1945. potčinjenim jedinicama.

35 Arhiv VII, k. 728, br. reg. 2-1/2): Izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 19.1 1945. štabu 1. proleterske divizije.

Da bi organizovao prihvatni položaj u slučaju da neprijatelj nastavi da nadire kroz Srem, štab 1. armije NOVJ, u noći između 18. i 19. januara smijenio je 1. proletersku diviziju u rejonu istočno od Šida i uputio je na prostor Divoš- Pištinac - Erdevik - Bingula- Čalma, isključno Kuzmin, sa zadatkom da organizuje i utvrdi položaj na liniji Vizić - Kuzmin između Bingule i Erdevika. Njene ranije položaje je preuzela 11. divizija. Zapadno od Erdevika, štab 1. proleterske divizije postavio je 3. proletersku brigadu, a sa 8. crnogorskom i Italijanskom brigadom, osloncem na sela Pištinac i Bingulu, kao i na pustare i salaše južno od Bingule, počeo je da kopa rovove i organizuje položaj na liniji: potok Moharač od kote 130, pa na jug preko kote 104 i potokom Barakut do slova »« od natpisa Topola (3 km. sjeverno od Kuzmina). Radi izrade dvije rezervne linije odbrane, u Divoš je upućena 1. proleterska, a u Čalmu 13. proleterska brigada. Položaj od kote 160, južno od Pištince, pa potokom na jug do natpisa Bare trebalo je da organizuje 1. proleterska brigada, a od natpisa Bara pa lijevom obalom potoka Morjan na jugozapad do Šidina mlina (k. 92) 13. proleterska brigada.³⁶

U Čalmu 13. proleterska brigada stigla je poslije podne 19. januara i odmah je njena glavina bila angažovana za kopanje rovova i uređenje položaja na određenoj liniji, jer je to bio veoma hitan zadatak. Kopanje rovova i uređenje položaja nastavljeno je po veoma hladnom vremenu i slijedećeg dana. Ujutro 20. januara, po naređenju štaba divizije odnosno štaba 1. armije, štab brigade uputio je 3. proleterski bataljon, ojačan jednom baterijom divizijskog teškog divizionu u Mačvansku Mitrovicu radi obezbjeđenja Sremske Mitrovice iz tog pravca i za slučaj drugih potreba. Bataljon je oko podne, maršujući preko Lačarka, stigao u Sremsku Mitrovicu odakle se poslije podne prebacio preko Save u Mačvansku Mitrovicu i dijelom snaga posjeo položaj na desnoj obali Save od Zasavice do Noćajskog salaša. Na tom zadatku bataljon je ostao sve do 20. februara 1945, kada se vratio u sastav brigade i bio raspoređen u selo Molovin, sjeverno od Sota, i pošto u tom vremenu nije imao borbi u njemu se planski radilo na vojničkoj obuci boraca i starješina, bio je intenzivan i partijsko-politički i kulturno-prosvjetni rad.

Pošto su divizije 1. armije NOVJ zaustavile napad neprijatelja na liniji sela Novak - Bapska - Berkasovo - Šid - Adaševci, nakon čega se od daljeg napada nije mogao očekivati značajniji operativni uspjeh, štab Grupe armija »E« naredio je 34. korpusu za specijalnu namjenu, da napusti Šid i da se povuče na položaj koji će mu omogućiti najveću uštedu snaga.³⁷ Bila je to nova linija odbrane koja se od Mohova na Dunavu protezala na jug istočno od Tovarnika na Ilince i kod Batrovaca izbijala na Bosut, pa njegovom lijevom obalom do Lipovca. Na tu liniju trebalo se organizovano povući, ukopati se i pripremiti je za odbranu. Međutim, prije nego što se povukao neprijatelj su nametnute žestoke borbe, jer su divizije 1. armije NOVJ, 21. januara, prešle u protivnapade i uspjele da u toku dana i noći povrate sela Novak, Bapsku, Berkasovo, Šid, Adaševce i Malu Vašicu. Tako je neprijatelj bio prisiljen da se pod borbom i uz osjetne gubitke povuče na pomenutu liniju odbrane. U vezi s tim i daljim namjerama, štab 1. armije pomjerio je toga dana 1. proletersku diviziju bliže frontu: 1. i 13. proleterska brigada iz Divoša, Bingule i Calme prebacile su se u Sot, 3. proleterska brigada iz Erdevika u Prnjavor, 8. crnogorska brigada iz Pištince u Erdevik, Italijanska brigada iz Bingule u Čalmu i artiljerijska brigada iz Divoša u Ljubu. Pošto je pao snijeg, neprijateljska avijacija nije mogla da dejstvuje.

Polazeći od postignutih uspjeha, štab 1. armije 22. januara odlučio je da bez zadržavanja jedinica nastavi s napadom, razbije neprijateljevu odbranu na liniju Mohovo - Lovaš - Tovarnik - Ilinci, a zatim nastavi gonjenje poraženog neprijatelja preko linije Sotin - Berak - Orolik - Kompletinci. Radi realizacije te odluke, 21. divizija dobila je zadatak da zauzme Mohovo i Opatovac, a zatim nastavi

36 Zbornik, tom I, knj. 18, str. 73-74: Naređenje štaba 1. proleterske divizije od 18.1.1945. štabovima brigada.

37 Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941-1945, knj. 2, drugo izd., str. 504.

energično nadiranje ka Sotinu; 2. proleterska divizija da zauzme Lovaš i produži nadiranje ka Tompojevcima i Mikluševcima; 5. udarna divizija da sadejstvuje sa 2. proleterskom divizijom u napadu na Lovaš i sa 1. proleterskom divizijom u napadu na Tovarnik; 1. proleterska divizija da zauzme Tovarnik, Ilaču, Šidske i Vinkovačke Banovce i izbije na ranije položaje istočno od Orolika; 11. divizija da sa glavninom obrazuje armijsku rezervu u Sidu, a jednom brigadom da sadejstvuje sa 1. proleterskom divizijom u napadu na Tovarnik, i 6. divizija, ojačana 1. konjičkom brigadom da zauzme Ilince i nastavi nadiranje na zapad u sadejstvu sa 1. proleterskom divizijom.³⁸

Predavanje za ratne fotoreportere 13. proleterske, Bapska kod Sida. Sremski front, aprila 1945. Slijeva: predavač Nikola Bibić. (Iz albuma Nikole Bibića)

Na osnovu dobijenog zadatka, štab 1. proleterske divizije naredio je: 13. proleterskoj brigadi da preduzme nastupanje pravcem: Sot - zapadne padine Fruške gore - Stanivukovićeve salaš - Trunićev salaš - Lebllov salaš, izbije na cestu Sotin - Tovarnik između kote 134 i trigonometra 138 i dalja dejstva usmjeri prema situaciji; 3. proleterskoj brigadi da nastupa pravcem Prnjavor - Berkasovo - k. 114 - Krajcarev salaš - Kozjakov salaš - k. 126 i napadne Tovarnik sa sjevera; 1. proleterskoj brigadi da nastupa pravcem Sot - Berkasovo - Klešteвица - Vrtlog - k. 92 i napadne Tovarnik s istoka; 8. crnogorskoj brigadi da se iz Erdevika prebaci u Berkasovo i artiljerijskoj brigadi da se iz Ljube prebaci u Berkasovo i zauzme vatrene položaje na zapadnoj ivici sela radi podrške jedinica u napadu.³⁹

Trinaesta proleterska brigada, rano ujutro 22. januara krenula je iz Sota i krećući se na desnom krilu divizije grebenom zapadnih padina Fruške gore

³⁸ Zbornik, tom I, knj. 18, str. 82-85: Zapovijest štaba 1. armije NOVJ od 22. I 1945. godine.

³⁹ Zbornik, tom I, knj. 18, str. 245-255: Izvod iz Operacijskog dnevnika štaba 1. proleterske divizije za period od 4. do 31. I 1945. godine.

preko Teleka (trig 200) izbila kod Stanivukovićevog salaša gdje je na ivici šume Cerje smijenila dijelove 4. krajiške brigade koji su se pomjerali nešto sjevernije. Nakon kraće pripreme brigada je sa 1. i 4. proleterskim bataljonom podržanim od dijelova pratećeg bataljona napala dijelove 7. SS divizije kod Grčićevog salaša, oko 4 kilometra sjeveroistočno od Tovarnika. Neprijatelja kod Trunićevog salaša, oko jedan kilometar sjevernije od Grčićevog salaša napadala je 4. krajiška brigada, a kilometar južnije kod Kozjakovog salaša 3. krajiška proleterska brigada. Iako su brigade uporno napadale, neprijatelj je uspio da odbije njihove napade nakon čega su se uz osjetne gubitke povukle na polazne položaje. Uveče, 13. proleterska brigada sa 2. i 4. proleterskim bataljonom ponovila je napad na Grčićev salaš i uspjela da ga zauzme. Neprijatelj je brzo reagovao i angažovanjem rezervi protivnapadom povratio salaš, pa su se bataljoni povukli na polazni položaj. U ovim borbama istakao se 4. proleterski bataljon na čelu s komandantom Nikolom Damjanovićem Nikicom, koji je bio ranjen, i političkim komesarom Marijanom Kockovićem, koji je jurišao zajedno s bombaškim odjeljenjima. Pri gađanju iz topa 45 mm ranjen je od neprijateljeve minobacačke mine i komandant pratećeg bataljona Petar Milinović.

Narednog dana, 23. januara brigada je ostala na položaju kod Stanivukovićevog salaša i šume Cerje. Borbena aktivnost svela se na obostrano dejstvo artiljerije i na izviđačku aktivnost. Aktivna je bila i avijacija NOVJ koja je mitraljirala i bombardovala, kako prednje položaje, tako i pozadinu neprijatelja. Po narednu štaba divizije brigada se pripremala za novi napad i uveče sa 2. i 5. proleterskim bataljonom po treći put napala neprijatelja kod Grčićevog salaša, dok su južno od nje u pravcu Tovarnika napadale 3. i 1. proleterska brigada. I ove noći bataljoni su uspjeli da zauzmu Grčićev salaš, a 3. i 1. proleterska brigada da izbiju na domak Tovarnika, ali ih je neprijatelj protivnapadom odbacio na polazne položaje. Za napade na Grčićev salaš štab brigade u kritičkom osvrtnu na te borbe, konstatovao je da su oni bili dobro pripremljeni i izvršeni ali da u odbrani i u držanju osvojenih položaja nisu uspjeli iz slijedećih razloga: pomanjkanja rukovodilaca, slabe opremljenosti boraca, slabog rukovanja i poznavanja oružja tako da im je zatajivalo.⁴⁰ Ovome, svakako, treba dodati veće iskustvo, bolju opremljenost, odlučnost i riješenost neprijatelja da odlučno brani pomenute položaje.

U borbama od 17. do 24. januara, brigada je pretrpjela velike gubitke. Poginula su 94, ranjena 324 i nestalo 48 boraca, što znači da je ukupno izbačeno iz stroja 466 boraca, odnosno čitav jedan bataljon. Od naoružanja izgubljen je 1 top 45 mm, 4 minobacača 50 mm, 4 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 2 protivavionske puške, 62 puške i 32 automata. Prema procjeni štaba brigade njene jedinice su u pomenutom periodu ubile 226, ranile 420 i zarobile 10 neprijateljskih vojnika.⁴¹ Svakako da su podaci što se tiče poginulih i ranjenih neprijateljskih vojnika preuveličani.

Ni ostale divizije 2. armije i pored upornih napada u toku 22. i 23. januara nijesu uspjele da probiju neprijateljevu odbranu u Sremu. Manje prodore na pojedinim mjestima neprijatelj je likvidirao brzim i odlučnim protivnapadima, što je ukazivalo na to da je neprijatelj svoje položaje posjeo jakim snagama riješen da ih uporno brani. U vezi s tim, da bi pripremio jedinice za naredne ofanzivne akcije, štab armije odlučio je da izvrši pomjeranje jedinica na frontu i organizuje čvrstu odbranu, dejstvujući ofanzivno manjim snagama. On je 24. januara naredio organizovanje čvrste odbrane: 21. diviziji prema Mohovu od Dunava (na pola puta između Mohova i Šarengrada) do kote 98; 2. proleterskoj diviziji prema Lovasu na liniji: isključno k. 98 - k. 134 - k. 138 do puta koji od Trunićevog salaša vodi za Bapsku; 1. proleterskoj diviziji prema Tovarniku od šume Kalile, zapadnom ivicom od predjela Kleštevica do 500 metara južno od ceste Šid - Tovarnik

40 Arhiv VII, k. 728, br. reg. 3/2: Operacijski izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 25.1.1945. štabu 1. proleterske divizije.

41 Isto.

od kote 98; 6. proleterskoj diviziji ojačanoj 1. konjičkom brigadom, zapadno od Male Vašice do Gradine na Bosutu; 5. udarnoj diviziji da se po izvršenju smjeni razmjesti u Iloku, Ljubi i Erdeviku radi uređenja druge linije armijske odbrane zajedno sa 11. divizijom koja je dobila zadatak da se razmjesti u selima Bačinci i Kukujevci.

Smjenu i pomjeranje jedinica trebalo je izvršiti u toku noći između 24. i 25. januara, uz napade na neprijatelja sa po jednim bataljonom, od strane divizija na prvoj liniji odbrane kako bi se maskirali smjena i pomjeranje jedinica. Po zauzimanju novog rasporeda sve jedinice dobile su zadatak da najenergičnije pristupe »izgrađivanju solidnih odbrambenih položaja sa što dublje isturenim predstražarskim linijama i dobro organizovanim prihvatnim linijama... Da bi odbrana bila što uspješnija... mora biti neprekidno aktivna«, pisalo je na kraju zapovijesti Štaba 1. armije NOVJ.⁴²

Na osnovu armijske zapovijesti 1. proleterska divizija sa 8. crnogorskom, 3. i 1. proleterskom brigadom posjela je položaje od puta koji od Trunićevog salaša, gdje se nalazio neprijatelj, vodi za Bapsku, pa pored šume Kalile, preko Stanivukovićevog salaša, k. 150, k. 114, slova »K« od natpisa Kleštevica do k. 98 na putu Šid - Tovarnik, oko kilometar i po zapadno od Šida. Trinaesta proleterska brigada upućena je u Berkasovo sa zadatkom da organizuje drugu liniju divizijske odbrane, zapadno od pomenutog sela od Ašmana, preko kote 153 i kote 145 do kote 121. Italijanska brigada, kao divizijska rezerva, postavljena je u Prnjavor.⁴³ Brigade su odmah pristupile kopanju rovova i utvrđivanju položaja.

Aktivnosti u brigadi za vrijeme boravka u Berkasovu, Sotu i Erdeviku

Poslije neuspjeha 1. armije NOVJ da probije neprijateljevu odbranu i prelaska u odbranu front u Sremu je stabilizovan. Obje strane su prešle u pozicionu odbranu na dostignutim linijama i na njima ostale do proboja sremskog fronta. Postupak i rad jedinica u odbrani, štab 1. armije NOVJ regulisao je naredjenjem od 26. januara 1945. godine. »Da se ne bi naša odbrana«, pisalo je u tom naredjenju, »pretvorila u mirovanje... kao i da bi naš sistem odbrane bio pravilno postavljen po dubini sa što više fortifikacijskih uređenih odbrambenih linija« sve divizije koje su se nalazile u dodiru s neprijateljem (na prvoj liniji odbrane) bile su obavezne da svake noći sa po jednim bataljonom vrše nasilno izviđanje na po jedinim sektorima radi uništavanja manjih neprijateljskih dijelova, zarobljavanja neprijateljskih vojnika, uznemiravanja i prisiljavanja neprijatelja na pasivnu odbranu, razvijanja ofanzivnog duha kod boraca i jedinica i prikupljanja podataka o neprijatelju i njegovom sistemu odbrane. Pored toga sve jedinice u dodiru s neprijateljem trebalo je da temeljito utvrde prvu liniju odbrane koja se sastojala od »predstražne linije«, posjednute predstražnim odjeljenjima i osmatračkim grupama, i glavne linije od 2 do 3 reda rovova sa skloništima i zemunicama povezanim saobraćajnicama, koju su posjedale brigadne prve linije odbrane. Drugu liniju divizijske odbrane, obično od dva reda rovova, uređivale su brigade koje su se nalazile u drugom ešelonu divizije kakvu je ulogu ovom prilikom u početku kod 1. proleterske divizije imala 13. proleterska brigada, dok je treću liniju odbrane ove divizije uređivala Italijanska brigada.⁴⁴

Po dolasku u Berkasovo 13. proleterska brigada, tri dana, 25, 26. i 27. januara, a neki bataljoni i kasnije, kopala je rovove i uređivala drugu liniju divizijske odbrane na određenim položajima zapadno od sela. Nakon toga težište rada bilo

42 Zbornik, tom I, knj. 18, str. 102-104: Zapovijest štaba 1. armije NOVJ od 24. I 1945. potčinjenim jedinicama.

43 Arhiv VII, k. 728, br. reg. 40-4/2: Naredenje štaba 1. proleterske divizije od 24. I 1945. štabovima brigada.

44 Zbornik, tom I, knj. 18, str. 117-119: Naredenje štaba 1. armije NOVJ od 26. I 1945. štabovima potčinjenih jedinica i izvještaj štaba 1. proleterske divizije od 29. I 1945. štabu 1. armije NOVJ.

*Mitraljezac Josip Spanjol sa otoka Raba, sremski front - položaj, aprila 1945.
(Snimio Petar Trifunović)*

je usmjereno na vojnu obuku boraca i starješina kako bi se što bolje osposobili za predstojeće borbe, a time se smanjili i gubici. Najviše pažnje poklonjeno je obuci u rukovanju oružjem, nastavi gađanja, borbenoj obuci i utvrđivanju (fortifikaciji). Obuka je izvođena po planu i rasporedu rada koji je izradio štab brigade, posebno za borce, posebno za starješine. Radilo se svakog dana od 7,30 do 11,30 i od 14 do 16 sati. Uveče od 19 do 20 sati vršena je priprema starješina za obuku boraca slijedećeg dana. Plan i program obuke obuhvatili su naoružanje, pješački egzercir, jedinačnu obuku, nastavu gađanja, napad na utvrđene linije, Pravilo službe IV dio, služba veze, desetičnu obuku, ratnu službu, borbenu obuku, fortifikaciju, borbe u šumama i oko šuma, noćne borbe, borbe oko rijeka i prelaz rijeka.⁴⁵

Jedan od problema koji je otežavao obuku i pritiskao brigadu bio je nedostatak komandnog kadra. Taj problem osjećao se kroz čitav rat, a sada je još više potenciran potpunom brigade velikim brojem novih boraca a posebno gubicima u prošlim borbama u Sremu. Taj problem rješavan je postepenim uzdizanjem najhrabrijih i najsnalažljivijih boraca na komandne dužnosti koji su vještinu rukovođenja i komandovanja jedinicama sticali u praksi i u manjem broju dopunjavali je na raznim kursevima. Na prijedlog štabova bataljona rukovodioce u četama postavljao je naredbom štab brigade, a komandante i političke komesare bataljona i njihove zamjenike, odnosno pomoćnike na prijedlog štaba brigade - štab 1. proleterske divizije. Naredbom br. 2 od 29. januara 1945, štab brigade je na osnovu ukazane potrebe imenovao (postavio) 27 rukovodilaca u četama od komandira i političkih komesara do vodnika i političkih delegata vodova. Istom naredbom, do izlaska naredbe štaba divizije, postavljeni su: za političkog komesara 2. proleterskog bataljona Melkior Pilepić, dotadašnji pomoćnik politič-

45 Arhiv VII, k. 728, br. reg. 31-1/2: Operativni izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 9. II 1945. štabu 1. proleterske divizije.

jug komesara toga bataljona, umjesto Dragana Vujića Spahe koji je ranjen 17. januara kod Tovarnika, za pomoćnika političkog komesara 2. proleterskog bataljona Slavko Marjanović, do tada politički komesar čete; za komandanta 4. proleterskog bataljona Slavko Dražić, do tada zamjenik komandanta 3. proleterskog bataljona, umjesto Nikole Damjanovića Nikice, koji je takođe ranjen i za političkog komesara 4. proleterskog bataljona Marijan Kočković, koji se već nalazio na toj dužnosti, umjesto ranjenog Adama Vitjuka.⁴⁶

Radi odmora i ravnomjernog angažovanja jedinica na frontu, po naređenju štaba 1. armije,⁴⁷ u toku noći između 9. i 10. februara, 11. divizija smijenila je na frontu 1. proletersku diviziju koja se kao armijska rezerva razmjestila u selima Sot, Erdevik, Kukujevci i Bačinci i odmah nastavila utvrđivanje položaja koje je do tada izgrađivala 11. divizija. Trinaesta proleterska brigada, pošto se nije nalazila u dodiru s neprijateljem, ona je još 9. februara rano ujutro iz Berkasova upućena u Sot gdje je stigla nakon sat i po marša. U Sotu ona je ostala do 6. marta 1945. u ulozi rezerve 11. divizije.⁴⁸

Pošto se razmjestila u Sotu, uredila i očistila prostorije za smještaj, brigada je nastavila vojno-političku obuku boraca još organizovanije i intenzivnije nego u Berkasovu. Svakog dana štab brigade je dostavljao bataljonima raspored rada sa borcima za idući dan, dok je obuka oficira vršena po planu štaba divizije. Radi ilustracije navodimo što je u 1. proleterskom bataljonu rađeno 12. februara: »od 7,30 do 11,30 sati - jedan sat pješadijski egzercir, ostalo vrijeme rađeno: gonjenje neprijatelja vatrom, skupljanje bataljona u nastupni marš, nastupanje, izlazak ponovo na neprijatelja, razvijanje u borbu, čišćenje zemljišta preglednog i šumovitog. Poslije podne: od 14 do 15 sati obuka sa svim borcima na mitraljezima »maksim«, od 15 do 16 sati politički čas... i 17. februara: »od 7,30 do 11,30 sati borbena obuka: jedinačna obuka, obuka strelaca u napadu, kretanje, korišćenje zemljišta, otvaranje vatre, pripreme za izvršenje pokreta, prebacivanje, uočavanje, izbor i označavanje ciljeva, osmatranje. Poslije podne od 14 do 16 sati nastava gađanja: osnovna znanja iz teorije gađanja, sjedinjena obuka u nišanjenju i okidanju, obuka u pomjeranju nišanske tačke, trouglasto nišanjenje«. ⁴⁹

Pored svakodnevne pripreme desetara i komandira vodova za obuku boraca narednog dana, nastava se u vremenu između 19 i 21 sat održavala i za oficire prema planu koji je dostavljao štab 1. proleterske divizije. U Sotu su pri štabu brigade u toku februara održana i dva desetodnevna kursa za desetare. Polaznici kursa, pored teoretskih predavanja, najviše su se obučavali kroz praktični rad na terenu. Prvi kurs je s uspjehom završilo 27, a drugi 37 desetara. Značajna pažnja poklonjena je obuci artiljeraca, minobacačlija, inženjeraca, izviđača, automatičara i vezista, a radilo se i na unapređenju obavještajne, intendantske i sanitetske službe.

Skoro svakog dana između 14 i 16 ili 15 i 17 sati održavana je politička nastava po jedinicama. Borci i starješine redovno su obavještavani o svim događajima u zemlji i svijetu, naročito o uspjesima jedinica NOVJ i svezničkih snaga na svim svjetskim frontovima, zatim o radu i zadacima organa nove narodne revolucionarne vlasti - od seoskih narodnooslobodilačkih odbora pa do zemaljskih antifašističkih vijeća, Nacionalnog komitet oslobođenja Jugoslavije i AVNOJ-a. Borcima i starješinama objašnjavana je i rukovodeća uloga Komunističke partije Jugoslavije u NOB-u, kao i rad i zadaci Narodnooslobodilačkog fronta i antifašističkih organizacija omladine i žena - USAOJ-a i AFS-a. Posebna pažnja poklonjena je raskrinkavanju domaćih izdajnika ustaša i četnika, kao i jugoslovenske izbjegličke vlade sa kraljem na čelu. Detaljno je objašnjavana uloga NOVJ

46 Arhiv VII, k. 715B, br. reg. 18-1/1.

47 Zbornik, tom I, knj. 18, str. 268-269: Naređenje štaba 1. armije NOVJ od 8. II 1945. štabovima potčinjenih jedinica.

48 Zbornik, tom I, knj. 18, str. 274-275: Izvještaj štaba 13. proleterske brigade od 11. II 1945. štabu 1. proleterske divizije.

49 Isto.

Telefonisti 13. proleterske na položaju, sremski front, aprila 1945. (Snimio Nikola Bibić)

u predstojećim završnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje i njen značaj za očuvanje tekovina NOB-e poslije rata. Nosioi političko-vaspitanog rada u brigadi bili su politički komesari i njihovi pomoćnici. Uslovi za njihov rad u odnosu na raniji period bili su povoljni. Pored toga što brigada nije bila angažovana u borbama, stizalo je dosta štampanog materijala, među kojim treba istaći »Borbu«, organ KPJ, zbog njene informativne, mobilizatorske i vaspitne uloge, koja je stizala skoro do svakog borca. Ovim radom dat je značajan doprinos podizanju političke svijesti boraca, naročito novomobilisanih, njegovanju socijalističkog patriotizma i učvršćenju moralno-političkog jedinstva jedinica.

Kulturno-prosvjetni rad u jedinicama bio je veoma živ. U svakoj četi i bataljonu djelovao je kulturno-prosvjetni odbor čiji je rad objedinjavala propagandna sekcija pri štabu brigade. Za svoj rad oni su odgovarali komandama četa, štabovima bataljona i štabu brigade, a radili su na opismenjavanju nepismenih boraca, organizovanju i uvježbavanju horova i diletantskih glumačkih grupa, organizovanju priredbi za borce i narod, pripremanju i izdavanju četnih džepnih novina, bataljonskih i brigadnog lista, organizovanju predavanja za borce iz oblasti nauke, prikupljanju građe za historiju bataljona i brigade, i na organizaciji dopisničke i foto-reporterske službe.

Za nepismene borce, kojih je po jedinicama bilo od 10 do 18 odsto, organizovani su analfabetski tečajevi. Srećna okolnost bila je što se u svakom bataljonu našao po učitelj koji je rukovodio analfabetskim tečajem tako da su dali dobre rezultate. Samo u toku jednomjesečnog takmičenja koje je završeno 10. februara od 325 nepismenih koliko ih je bilo u brigadi opismenjeno je 278, tako daje ostalo 47 boraca koji nijesu znali ni azbuku ni abecedu. Značajni uspjesi postignuti su i u pogledu uvježbavanja horova i diletantskih glumačkih grupa. Priredbe koje su organizovali bataljonski kulturno-prosvjetni odbori, a naročito brigadna kulturno-prosvjetna (umjetnička) ekipa, pored zabavnog, imale su i određeni umjetnički nivo. Priredbe su davane kako za borce tako i za građane Sota. Tako

su, pored ostalih, kulturno-prosvjetni odbori 2. i 4. proleterskog bataljona dali priredbu za ova dva bataljona i građane,⁵⁰ dok je kulturno-prosvjetni odbor 5. proleterskog bataljona, 17. februara dao priredbu za borbe a slijedećeg dana za građane. Program za ovu priredbu bio je: a) hor: Partizan sam i Kud narodna vojska prođe, b) recitacija: O klasje moje, A. Šantić, c) skeč: Na času zemljopisa, B. Nušić, d) dramatisovana pesma: Drugovi nas oslobađaju, Jovan Đorđević, e) »Glupak« - prikaz u jednom činu, Suhodolski, f) recitacija: Seljačka torba, g) Podvala, lakrdija u jednom činu, Froasara i h) Splet narodnih pesama i Mi mladi proleteri, peva naš hor... U pauzama pevaju naši pevači narodne pesme u due-tu.⁵¹

U ovom periodu bataljoni su nastavili s izdavanjem bataljonskih listova, dok su neke čete izdavale džepne novine. Pored redovnih, već pominjanih listova, omladina 1. proleterskog bataljona izdala je list »Bombaš«, omladina 2. proleterskog bataljona list »Jurišač« i omladina 4. proleterskog bataljona list »Omladinac«, dok je 1. proleterski bataljon izdao i poseban broj bataljonskog lista »Heroj«, posvećen 27. godišnjici Crvene armije. Štab brigade izdao je tri redovna broja brigadnog lista »XIII proleterska« (broj 11-31. I, broj 12-15. II i broj 13-2. III 1945) i jedno posebno izdanje posvećeno 27. godišnjici Crvene armije.

Predavanja iz raznih oblasti nauke u ovom periodu nije bilo mnogo, jer se gotovo sve vrijeme koristilo za vojno-političku obuku boraca. Dopisnička služba bila je organizovana tako da su dopisnici iz bataljona prikupljali i sami pisali članke s temama iz borbi, života i rada jedinica i dostavljali ih Propagandnoj sekciji pri štabu brigade, u kojoj je takođe postojao dopisnik. Ovi dopisi su dijelom korišćeni za brigadni list, a ostali dostavljeni Propagandnom odsjeku divizije. Na prikupljanju građe za historiju bataljona i brigade malo je urađeno, jer za to nije bilo stručnih osoba, a od toga nije ništa ni sačuvano. Ni dobro zamišljena foto-reporterska služba po bataljonima nije mogla da da neke vidljivije rezultate zbog nedostataka kadrova i foto-materijala, dok je na nivou brigade, pošto je Propagandna sekcija imala fotografa, ostvarila određene rezultate.

U svim jedinicama brigade svečano je obilježena 27-godišnjica Crvene armije. Po četama su održana predavanja o Crvenoj armiji, njenou ulozi u drugom svjetskom ratu i doprinosu pobjedi nad fašističkom Njemačkom. Uveče, 22. februara štab brigade je preko Propagandne sekcije, organizovao svečanu akademiju u Sotu, na kojoj je govorio politički komesar brigade, dok je u umjetničkom dijelu programa učestvovala brigadna kulturno-umjetnička ekipa. Sutradan, na sam dan godišnjice Crvene armije, komandant i politički komesar izvršili su smotru brigade, a zatim je postrojenim borcima govorio komandant brigade. Smotri je prisustvovala i grupa boraca Crvene armije. Jedan od njih, Afanasije Sjerbrov pozdravio je pripadnike brigade kao saborce u borbi protiv fašizma. Nakon toga pročitana su imena odlikovanih Ordenom i Medaljom za hrabrost i unapređenih u desetare i komandire vodova. Po završenoj svečanosti brigada je prodefilovala kroz selo.

Boravak u Sotu iskorišćen je i za održavanje četnih i bataljonskih konferencija namjenjenih prije svega za unapređenje discipline. Povremeno su održavane smotre po četama i bataljonima na kojima je kontrolisano održavanje naoružanja i lične higijene od strane boraca. Štab brigade održao je nekoliko sastanaka sa štabovima bataljona, a ovi s komandama četa, na kojima je analiziran uspjeh vojno-političke obuke, discipline i moralno-političkog stanja u jedinicama radi njihovog unapređenja.

Partijske organizacije i organizacije SKOJ-a u ovom periodu bavile su se svim zadacima koji su tada stajali pred brigadom, a u prvom redu vojno-političkom obukom, moralno-političkim stanjem u jedinicama, disciplinom, kulturno-prosvjetnim radom i svim onim što je nametao život. One su vodile brigu i o

50 Arhiv VII, k. 728, br. reg. 6-1/5: Operativni izvještaj za period od 8. do 23. II 1945. štabu 1. bataljona od 23. II 1945. štabu 13. proleterske brigade.

51 Arhiv VII, k. 729A, br. reg. 22/13: Izvještaj Kulturno-prosvjetnog odbora 2. proleterskog bataljona od 15. II 1945. propagandnoj sekciji 13. proleterske brigade.

ideološko-političko-političkom uzdizanju svojih članova, na teoretskim partijskim sastancima i individualnim proučavanjem partijskih materijala. Prorijeđene redove partijske i skojevske organizacije popunile su novim članovima koji su se istakli u borbama i u savlađivanju vojno-političke obuke. Svim pitanjima koja su rješavana na sastancima partijskih ćelija po četama i na sastancima bataljonskih biroa, kao i na sastancima organizacija SKOJ-a, komunisti su prilazili kritički i samokritički služeći za primjer u svakom pogledu. Svojom mobilizatorskom i usmjeravajućom ulogom partijske organizacije su i u ovom periodu dale značajan doprinos izvršavanju svih zadataka, podizanju političke svijesti ne samo komunista već i svih boraca, učvršćenju svjesne discipline i moralno-političkog jedinstva jedinica. U ovom periodu su u partijskim organizacijama vršene i pripreme za Drugu partijsku konferenciju 1. proleterske divizije koja je održana 3. marta 1945. u Erdeviku. Među 400 delegata, koji su prisustvovali ovoj konferenciji, nalazili su se i delegati partijskih organizacija 13. proleterske brigade.

U prvoj polovini marta 1945. izvršena je reorganizacija jedinica NOVJ osim onih u Bosni, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Sloveniji. Bila je to posljednja ratna reorganizacija NOVJ. Na osnovu toga što je »izvršavajući delo oslobođenja naše otadžbine, postala stvarna i jedina oružana sila Demokratske Federativne Jugoslavije«, što je »izgrađena na bratstvu i jedinstvu naših naroda« i što »po svojoj zrelosti, ratnom iskustvu i veštini... ostvaruje ulogu jedne savremene regularne armije«, Povjereništvo narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije 1. marta 1945. donijelo je odluku kojom je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije preimenovana u Jugoslovensku armiju, Mornarica NOVJ u Jugoslovensku mornaricu, dok je Vrhovni štab NOV i POJ reorganizovan u Generalštab Jugoslovenske armije, kao neposredni izvršni organ Povjereništva narodne odbrane za svu oružanu silu.⁵² Sedmog marta, maršal Jugoslavije Josip Broz Tito obrazovao je prvu Privremenu narodnu vladu Demokratske Federativne Jugoslavije.

I na frontu u Sremu jedinice su u to vrijeme prešle na novu formaciju poznatu kao trojna formacija (divizija se sastoji od tri streljačke brigade, brigada od tri streljačka bataljona, bataljon od tri streljačke čete i drugih jedinica rodova i službi). Tada je reorganizovana i 1. proleterska divizija. Pored ostalih promjena iz njenog sastava je, po naređenju štaba 1. armije JA, 6. marta izašla 8. crnogorska brigada i ušla u sastav 11. divizije. Toga dana, po naređenju štaba 1. proleterske divizije, 13. proleterska brigada iz Sota i Molovina prebacila se u Erdevik, gdje se do tada nalazila 8. crnogorska brigada.

Ujutro 7. marta, brigada se prikupila na vježbalištu (egzercirištu) kod Erdevika, gdje je u duhu nove formacije izvršena njena reorganizacija. Značaj i potrebu reorganizacije postrojenim borcima objasnio je politički komesar brigade. Rasformirani su 4. i 5. proleterski i prateći bataljon i sa njihovim ljudstvom popunjeni 1, 2. i 3. proleterski bataljon, koji su takođe reorganizovani, a formirane su i neke druge jedinice. Slijedeća dva dana jedinice pri štabu brigade i bataljoni su se sređivali, vršili raspored, popis ljudstva i drugo. Po završenoj reorganizaciji brigada se prije podne 9. marta postrojila na vježbalištu kod Erdevika za smotru koju su izvršili komandant i politički komesar brigade. Tom prilikom se dotadašnji komandant Marko Rapo kraćim govorom oprostio od brigade, radi odlaska na školovanje u Sovjetski Savez. Postrojenim borcima se nakon toga, takođe kraćim govorom, obratio i novi komandant brigade major Stjepan Mikšić, do tada komandant Jugoslovenske brigade formirane u SSSR-u.

Po završenoj reorganizaciji formacija brigade je izgledala ovako: štab, 1, 2. i 3. proleterski bataljon, četa za vezu, izviđačka četa, četa automatičara, četa (baterija) protivkolskih topova 45 mm, protivavionska četa, baterija topova 76 mm, inženjerska (minerska) četa i komanda pozadine. Ukupno brigada je brojala oko 2.500 boraca i starješina. Štab brigade proširen je postavljanjem novih oficira koji su rukovodili pojednim sektorima rada (odsjecima) ili komandovali je-

⁵² Službeni list Ministarstva narodne odbrane Demokratske Federativne Jugoslavije, god. I, broj 1-2-3.

U Erdeviku, gdje je ostala do 17. marta, 13. proleterska brigada nastavila je po planu i programu intenzivnu vojno-političku obuku, kulturno-prosvjetni i partijski rad kao u Sotu. U toku 14. marta sve jedinice su izvršile bojevo gađanje iz pušaka, protivtenkovskih pušaka, puškomitraljeza i mitraljeza. Gađanje je izvršeno u koritu jednog potoka na padinama Fruške gore u predjelu Banja, oko 2 kilometra sjeverozapadno od Erdevika. Iz puške je svaki borac ispalio po 3 metka a iz puškomitraljeza i mitraljeza po 5 metaka. Slijedećeg dana gađanje je izvršeno i iz topova 76 mm i minobacača 82 mm sa po dvije granate, odnosno mine. Prema ocjeni štaba brigade rezultati gađanja prvog dana su bili slabi a drugog dana dobri.⁵³

Sredinom marta po bataljonima održane su bataljonske partijske konferencije na kojima su prisustvovali svi komunisti iz bataljona. Oni su kritički i samokritički analizirali svoj dotadašnji rad i držanje u borbama, angažovanje u savlađivanju vojno-političke nastave i izvršavanju svih drugih zadataka, ističući u prvom redu greške i propuste radi njihovog otklanjanja. Pored toga komunisti su upoznati i sa narednim zadacima usvojenim na nedavnoj divizijskoj partijskoj konferenciji u pogledu zadataka svih jedinica JA u predstojećoj ofanzivi za konačno oslobođenje zemlje i očuvanje tekovina NOB-e poslije rata.

Neposredno iza linije fronta u Sremu, bez borbi, 13. proleterska brigada je provela 52 dana, od 25. januara do 17. marta, u selima Berkasovo, Sot i Erdevik. To vrijeme je do maksimuma iskorišćeno za vojnu obuku i osposobljavanje boraca za predstojeće borbe i postignuti su značajni rezultati. U tom vremenu izvršena je i posljednja ratna reorganizacija brigade kojom je ona po svom naoružanju, značajnijim uvođenjem rodovskih jedinica (pješačija, artiljerija, inžinjerija, veza), organizaciji i formaciji dobila oblik savremene vojne jedinice prilagođene uslovima i frontalnog ratovanja. Sve to, uz iskustva iz ranijih borbi, naročito komandnog kadra, pa i iz borbi u Sremu, doprinijelo je daje brigada znatno spremnija mogla da krene u naredne borbe.